

Boris Golec

»Kontesa« Fanny – skica pozabljene romanopiske

»Nomen est omen«: rojena kot baronica Valvasor, hči grofice Christalnigg, soproga Carla Morellija, življenjska sopotnica Petra Nisitea

GOLEC Boris, izr. prof. dr., znanstveni svetnik,
Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU,
Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana

929Morelli F.
821.163.6.09Morelli F.
821.09"17/18":305-055.2

»KONTESA« FANNY – SKICA POZABLJENE ROMANOPIŠKE

»Nomen est omen«: rojena kot baronica Valvasor, hči grofice Christalnigg, soproga Carla Morellija, življenjska sopotnica Petra Nisitea

Celovčanka Frančiška – Fanny Morelli (1761–1829), rojena baronica Valvasor, je dolgo ostala pozabljeno ime pisateljice z roba slovenskega ozemlja. Na prelomu iz 18. v 19. stoletje je vzbujala simpatije ljubiteljev lepih umetnosti zlasti med Gorico, Padovo in Benetkami, kjer je krajši čas izdajala literarni časopis. Pisala je predvsem prozo, njen neobjavljeni roman v francoščini pa velja danes za pogrešanega. Bila je v sorodu s tremi vodilnimi starejšimi zgodovinarji, pisci deželnih zgodovin Kranjske, Koroške in Goriške. Rodila se je namreč kot pranečakinja kranjskega polihistorja Janeza Vajkarda Valvasorja (1641–1693), izšla po materi iz rodu koroškega zgodovinarja Michaela Gotharda Christalnicka (1530/40–1595) in postala žena Carla Morellija (1730–1792), avtorja obsežne zgodovine Goriške. Kot vdova je živela z dalmatinskim znanstvenikom Petrom Nisiteom (1774–1866). Fanny je del časa preživljala tudi v Morellijevem dvorcu v Ozeljanu v spodnji Vipavski dolini in imela stike s Kranjsko, med drugim z Jožefom Kalasancem Erbergom (1771–1843), kulturnim zgodovinarjem, mecenom ter zbirateljem starin in umetnin.

Ključne besede: ženska književnost, roman, Valvasor, Morelli, Cesarotti, Politeo-Nisiteo, Erberg, Celovec, Gorica, Ozeljan, Stari Grad na Hvaru

GOLEC Boris, Associate Professor, Research Counsellor, Milko Kos Historical Institute, Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana

929Morelli F.
821.163.6.09Morelli F.
821.09"17/18":305-055.2

FANNY "THE CONTESSA" – A SKETCH OF A FORGOTTEN NOVELIST

"Nomen est omen": born Baroness of Valvasor, daughter of Countess Christalnigg, wife of Carlo Morelli, life companion of Petar Nisiteo

Frančiška – Fanny Morelli (1761–1829) from Klagenfurt, born Baroness of Valvasor, was for a long time a forgotten name from the margins of Slovenian territory. At the turn of the 18th to the 19th century, she was admired by connoisseurs of fine arts in particular between Gorizia, Padua and Venice, where for a short period she published a literary magazine. She wrote mostly fiction, and her unpublished novel in French is today considered missing. She was related to three leading early historians, authors of the regional histories of Carniola, Carinthia and the Gorizia region. She was the grand-niece of the Carniolan polymath and historian Janez Vajkard Valvasor (1641–1693); her maternal lineage stemmed from the Carinthian historian Michael Gothard Christalnigg (1530/40–1595), and she became the wife of Carlo Morelli (1730–1792), author of a comprehensive history of the Gorizia region. As a widow, she lived with the Dalmatian scientist Petar Nisiteo (1774–1866). Fanny also spent some time in Morelli's manor in Ozeljan in the lower Vipava Valley and maintained contacts in Carniola, including with Jožef Kalasanc Erberg (1771–1843), cultural historian, art patron and collector of antiques and works of art.

Key words: women's writing, novel, Valvasor, Morelli, Cesarotti, Politeo-Nisiteo, Erberg, Klagenfurt, Gorizia, Ozeljan, Stari Grad on Hvar

Ime v Celovcu rojene pisateljice Frančiške (Francesce) – Fanny Morelli, rojene baronice Valvasor (1761–1829),¹ v slovenskem prostoru do nedavnega ni povsem poniknilo v pozabo samo zato, ker je bila poldrugo desetletje poročena z znanim goriškim zgodovinarjem Carlom Morellijem pl. Schönfeldom (1730–1792). V Morellijevih biogramih jo najdemo kot njegovo soprogo, ki pritegne pozornost zaradi dekliškega priimka Valvasor. V Wurzbachovem *Biografskem leksikonu Avstrijskega cesarstva* (1868) je v geslu o Morelliju prvič omenjena zgolj kot vdova (*dessen Witwe*), ki je njegov obsežni rokopis o zgodovini Goriške podarila Goriški kmetijski družbi, nato pa je navedena še s polnim imenom in označena kot dozdevno zadnja iz Valvasorjevega rodu.² To je, kot bomo videli, po času rojstva dejansko tudi bila, ni pa zadnja preminila. Zaslugo »vdove Francesce Valvasor« za ohranitev omenjenega rokopisa, ki je ostal nato še šest desetletij neobjavljen, omenja prav tako *Primorski slovenski biografski leksikon* (1982–1985).³ Nekaj njenih osebnih podatkov in kratek oris osebnosti je podala Donatella Porcedda v dodatnem zvezku k ponatisu Morellijeve *Istorie della Contea di Gorizia* (2003), kjer je objavila tudi štiri Fannyjina pisma.⁴

Na rodovnem deblu Valvasorjev Frančiška vse doslej ni bila umeščena nikamor, zato tudi ni bilo znano, kakšna stopnja sorodstva jo je vezala s 120 let starej-

šim polihistorjem Janezom Vajkardom (1641–1693).⁵ O njenem literarnem ustvarjanju in vpetosti v kulturno življenje med Goriško, Benetkami, Padovo in Dalmacijo je do pred kratkim še največ pisal Ante Petravič v portretu njenega poznejšega življenjskega sopotnika, dalmatinskega znanstvenika Petra Nisitea (1905),⁶ več podatkov o njenem življenju in delu pa najdemo tudi v objavljenem arhivskem inventarju fonda hvarske rodbine Nisiteo (1986).⁷ Literarna plat Fannyjinega življenja, nasprotno, na Goriškem dolgo ni vzbudila pozornosti. Če izvzamemo skopo opombo pod črto pri Porceddovi (2003),⁸ je o Frančiški–Francesci–Fanny kot pisateljici šele pred nedavnim (2011) spregovorila monografija Fabiane Savorgnan di Brazzà o pisanju žensk v (današnji) Furlaniji med 16. in 18. stoletjem.⁹ S tem delom se je Frančiška – Fanny najbrž sploh prvič kot samostojna osebnost prebila iz sence svojih dveh življenjskih sopotnikov, potem ko je bila doslej deležna le bežne obravnave v prikazih Morellijevega in Nisiteovega življenja in dela. Težo »Francesce Valvasor Morelli, imenovane Fanny«, poudarja skupaj z vlogo njene prijateljice Lavinie Florio Dragoni že predgovor v monografijo.¹⁰

Obstajata torej vsaj dva razloga, da **opozorimo na pozabljeno pisateljico** z obrobja slovenskega ozemlja, ki

¹ Na pisateljsko dejavnost Francesce – Fanny Morelli me je marca 2009 prvi opozoril ing. Milovan Buchberger iz Zagreba, ki se ljubiteljsko ukvarja z življenjem in delom enega od njenih dveh življenjskih sopotnikov, hvarskega znanstvenika Petra Nisitea. Prosil me je za podatke o njenem rojstvu in morebitnem sorodstvu z Janezom Vajkardom Valvasorjem, a jih takrat še nisem poznal. Pozneje, v letih 2012 in 2013, mi je posredoval svoja dognanja in me prijazno napotil na literaturo o Nisiteu, za kar sem mu dolžan iskreno zahvalo.

² Wurzbachov leksikon v slovenskem prevodu pravi: »Avtorjeve [Morellijeve] nadaljnje raziskave so bile povod za spremembe in dokaj obsežno razširitev [njegove leta 1773 objavljene zgodovine Goriške v 16. stoletju] in Morelli je sam načrtoval novo izdajo, ki naj bi se imenovala: »Istoria della Contea«. Tak je vsaj Morellijev lastnoročni naslov na čistopisnem originalnem rokopisu, ki ga je njegova vdova podarila Goriški kmetijski družbi (Società agraria Goriziana), kjer se še vedno hrani.« V nadaljevanju pa: »V dokaj poznih letih se je Morelli poročil s Frančiško (Franziska), rojeno baronico Valvasor, s katero ni imel otrok. Zdi ste, da sta bila oba zakonca zadnja svojega rodu, kajti Valvasorji so povsem ugasnili, rodbina Morelli pa dozdevno prav tako nima več nobenih potomcev.« Wurzbach, *Biographisches Lexikon*. Neunzehnter Theil, str. 82.

³ »M.[orelli] je nadaljeval z raziskavami domače zgod. in za tisk pripravil obsežen rkp., ki je zajemal obdobje od 1500 do 1790 in ki je nosil naslov *Istoria della Contea di Gorizia*. Vendar avtor svojega dela ni nikoli videl natisnjene, 1792 ga je prehitela smrt in njegova vdova Francesca Valvasor je rkp., že pripravljen za tisk, poklonila gor. kmet. družbi, kjer je ležal več kot šestdeset let.« (Stih, Morelli di Schönfeld Carlo, str. 461).

⁴ Porcedda, *Una vita per lo Stato*, str. 25, 40–42, 140–143.

⁵ Gl. objavljena rodovnika s konca 19. in začetka 20. stoletja: *Witting, Beiträge zur Genealogie*, str. 142–145; *Radicis, Johann Weikhard*, str. 343–350. *Prim. geslo o rodbini Valvasor v Slovenskem biografskem leksikonu* (Reisp, Valvasor (Vavas(s)or, Vavis(s)or ipd.), str. 344–345). – Branko Reisp, ki Frančiške sicer ni znal umestiti na Valvasorjevo rodovno deblo, niti ni poznal njenih rojstnih podatkov, jo je imel za »zadnjo žensko članico rodbine« v smislu zadnje umrle ženske, rojene s priimkom Valvasor (Reisp, Novejša spoznanja, str. 11–12). Iz literature o njenem možu Carlu Morelliju je povzel, da je bil znameniti goriški zgodovinar poročen z neko Frančiško baronico Valvasor. Zgolj na podlagi priimka Morelli jo je neutemeljeno poistovetil s Frančiško pl. Morelli, umrlo v Kanalu ob Soči 28. januarja 1833 v starosti 61 let. Podatek o smrti je našel v *Schiviz von Schivizhoffnovi genealoški zbirki o plemstvu na Goriškem* (Schiviz von Schivizhoffen, *Der Adel – Görz*, str. 373). V resnici pa je bila Frančiška Morelli iz Kanala neporočena domačinka, rojena 13. septembra 1772 (prav tam, str. 18). – Datum rojstva Frančiške Valvasor, 8. julij 1761 (dejansko datum krsta!), je brez vseh drugih podatkov in navedbe vira objavila D. Porcedda (Porcedda, *Una vita per lo Stato*, str. 41).

⁶ Petravič, *Studije i portreti*, str. 241–244. – O njeni identiteti se je Petravič motil, saj jo je imenoval »contessa Morelli, udovica baruna Valvasora« (prav tam, str. 241). – V oceni knjige, ki je naslednje leto izšla v Ljubljanskem zvonu, ni Josip Tomišek omenil ne Nisitea ne Fanny (Tomišek, Ante Petravič, str. 120–121).

⁷ Plančič, *Inventar arhiva*.

⁸ D. Porcedda omenja, da je Francesca Morelli pozneje živela v Benetkah in Padovi in da je med letoma 1805 in 1806 prijateljela v literarno sodelovala s pesnikom Melchiorjem Cesarottijem (Porcedda, *Una vita per lo Stato*, str. 42, op. 74).

⁹ Savorgnan di Brazzà, *Scrittura al femminile*, str. 43–48. – Na knjigo me je opozorila prijateljica dr. Maria Bidovec z Univerze v Vidmu, ki je poskrbela tudi za prevode odlomkov o Fanny Morelli. Za prijaznost in nesebično pomoč se ji iskreno zahvaljujem.

¹⁰ Savorgnan di Brazzà, *Scrittura al femminile*, str. 10–11 (predgovor Liliane Cargnelutti).

je v svojem času vzbujala simpatije ljubiteljev lepih umetnosti zlasti med Gorico, Padovo in Benetkami, izdajala literarni časopis, napisala neobjavljen roman v francoščini in s svojim življenjskim slogom kršila družbene norme tedanje dobe. V nekaterih pogledih bi jo lahko označili za predhodnico George Sand, še več skupnih potez pa bi našli z njeno sodobnico Madame de Staël, s katero je domnevno vzdrževala pisne stike. Prikaz življenja in dela Fanny Valvasor Morelli je lahko za zdaj le torzo, skica, s pomočjo katere se bo morda kdaj kdo lotil portreta. Razen kratkega genealoškega dela, orisa mladosti in dveh pisem, ki ju je Fanny leta 1808 napisala Jožefu Kalasancu Erbergu, temelji pričujoči prispevek namreč samo na literaturi, zapuščinskih spisih, delčku arhiva Fannyjinega življenjskega sopotnika Petra Nisitea ter na objavah pisem in registrov arhivskih virov.

Mlada leta – sorodnica treh znamenitih zgodovinopiscev

Baronica Frančiška Valvasor se ni rodila pravega spola. Ne le, da bi lahko svoje darove veliko laže in bolje izkoristila kot moški, ampak je spol, s katerim je prišla na svet, ob njenem rojstvu prejkone pomenil razočaranje za vse očetovo sorodstvo. Oče Karel Jožef baron Valvasor tedaj s svojimi sorodniki ni več mogel deliti neprijetnega presenečenja, kajti tri mesece pred hčerkinim rojstvom je nepričakovano za vselej zatisnil oči. Z njegovo smrtjo in Frančiškinim rojstvom so bili dokončno pokopani upi, da se bo Valvasorjev rod nadaljeval z moškim potomcem, saj je bil Karel Jožef, če izvzamemo dva duhovnika, zadnji moški svojega rodu.¹¹

Frančiško so kot posthumno krstili 8. julija 1761 v Celovcu, kjer se je tudi rodila v prejšnje leto kupljeni očetovi hiši na Starem trgu (Alter Platz). Ob krstilniku v mestni župnijski cerkvi sta namesto izbranih botrov, materinega strica Mihaela Baltazarja grofa Christalnigga, prošta v Berchtesgadnu, in Marije Terezije baronice Rechbach, stala njuna namestnika, materin najstarejši brat Karel Teodor grof Christalnigg in Marija Ana grofica Platz, krščanka pa je dobila trojno ime *Marija*

Frančiška Elizabeta.¹² Bila je drugi otrok barona Karla Jožefa (* 1708/10, † 1761) s Kranjskega¹³ in njegove približno trideset let mlajše soproge, Korošice Marije Terezije grofice Christalnigg (* 1738, † 1783),¹⁴ rojena

¹² ADG, PA Klagenfurt–St. Egid, Hs. 9, Geburtsbuch 1761–1782, s. p., 8. 7. 1761. – Kot priča zapuščinski inventar zapuščine barona Karla Jožefa na Koroškem, je bila hiša na celovškem Starem trgu kupljena 23. avgusta 1760 (StLA, Landrecht, K 1365, Heft 1, Valvasor (2), 22. 6. 1761).

¹³ Karel Jožef se je rodil kot 15. od 17 otrok (rojnih med letoma 1691 in 1713) v zakonu Janeza Karla barona Valvasorja in Ane Elizabete, rojene grofice Auersperg (prim. NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, Rep R 1653–1692, Rep R 1692–1740). Ker samo njegovega krsta ni v ljubljanski krstni matični knjigi, sta ga raziskovalca Valvasorjevega rodu J. B. Witting in P. Radics pomotoma poistovetila z malce mlajšim bratom Jožefom Ignacem Kristijanom, imenovanim Jožef Ignac oziroma samo Ignac (Witting, Beiträge zur Genealogie, str. 144; Radics, Johann Weikhard, str. 345). Poleg drugih dokazov, da gre za različni osebi, je ključni navedba v očetovi oporoki, da je Karel Jožef starejši (!) od Ignaca Jožefa, izrecno označenega kot najmlajši sin (ARS, AS 308, Zbirka testamentov Deželnega sodišča v Ljubljani, II. serija, fasc. V 1–16, testament V–15, 6. 3. 1739). Rodil se je torej pred najmlajšim bratom, krščenim 22. decembra 1710, in bi utegnil biti celo isti letnik rojstva, rojen v začetku leta 1710. Prav vsi zanesljivi poznejši podatki, povezani z njegovo starostjo, govorijo za čas rojstva v letih 1708–1710. Ključna sta dva. Prvič, kot barona Jožefa (brez prvega imena Karel) ga od leta 1721 do 1728 srečujemo na ljubljanski jezuitski gimnaziji, pri čemer je bil leta 1721 v t. i. »mali soli« (parvista), star torej 11 do 13 let (Črnivec (ur.), Ljubljanski klasiki, str. 175, 176, 177, 178, 180, 181, 183, 185, 186, 187, 188, 190). In drugič, po terezijanskem ljudskem štetju iz leta 1754, ki mu na podlagi lastne navedbe ali izjav z njim prebivajočih sester daje 46 let, bi se moral roditi leta 1708 (NŠAL, NŠAL 100, Kapiteljski arhiv Ljubljana, fasc. 117, Popis prebivalstva 1754, 3. Ljubljana, In Districtu Senioris Vicarij Labaci, s. d., pag. 8a). Po vsej verjetnosti je kot edini od sorojencev prišel na svet v očetovem dvorcu Belnek pri Moravčah in bil tam tudi krščen. Ker pa na gradovih krščenih plemiških otrok v tem času pogosto niso vpisovali v župnijske krstne matice, njegovega krsta ni v krstni matični knjigi župnije Moravče (NŠAL, ŽA Moravče, Matične knjige, R 1707–1724). Po dveh zakonih, z grofico Lamberg s Kranjskega in grofico Gabelhofen s Štajerskega (gl. Witting, Beiträge zur Genealogie, str. 345; Radics, Johann Weikhard, str. 144), se je 20. avgusta 1759 oženil še tretjič, tokrat na Koroškem, v župniji Sentjur na Vinogradih severozahodno od Velikovca. Za ženo je vzel s Frančiškino mater Marijo Terezijo grofico Christalnigg. V poročni matici je njegov priimek zmalichen do neprepoznavnosti: »Illustrius D[omi]nus Carolus L. B. de Falfori (sic!) viduus ex Carniola« (ADG, PA St. Georgen am Weinberg, Hs. 1, IB Trauungsbuch 1756–1770, s. p.). O njegovi smrti aprila 1761 gl. v nadaljevanju glavnega besedila.

¹⁴ Marija Terezija se je rodila nekje na Koroškem kot drugi in zadnji otrok Andreja Jurija Jožefa grofa Christalnigga in njegove druge žene Marije Ane, rojene grofice Platz. Tiskani rodovnik rodbine Christalnigg z začetka 20. stoletja navaja rojstno letnico 1738 (KLA, KLA 665, Zenegg Genealogische Sammlung, Sch. 4/6, Christalnigg, pag. 8, Stammtafel der Reichsgrafen Christalnigg von und zu Gilitzstein). Marija Terezija ni bila krščena ne v župniji svoje poroke z baronom Valvasorjem ne v celovski mestni župniji in tudi ne v župniji Gospa Sveta, kjer se je pozneje ponovno poročila (ADG, PA St. Georgen am Weinberg, Hs. 1, IB Geburtsbuch 1709–1756; PA Klagenfurt–St. Egid, Hs. 23, Alphabetischer Index zu den Geburtsbüchern 1734–1757; PA Maria Saal, Repertorium zum Taufbuch 1632–1906). Roditi se je moral spomladi 1738, saj je 18. julija 1761 v prošnjih štajerski deželni pravdi, naj ji dovolijo upravljati z moževo zapuščino, navedla, da ji do polnoletnosti

¹¹ O Valvasorjevem rodu je že napisana, a še ne objavljena monografija, ki bo natančno obravnavala vse člane rodbine. Le malo pred smrtjo barona Karla Jožefa, Frančiškinega očeta, sta brez potomstva preminila zadnja poročena predstavnika drugih dveh rodbinskih vej: Jurij Sigfrid (1702–1759), ki je po prodaji dvorcev Zavrh in Podšentjur pri Svibnem opravljal službo mostninarja na Ježici pri Ljubljani, in baron Franc Anton z Medije (1719–1761), gospodar »matičnega gradu« kranjskih Valvasorjev, ki je nekaj dni pred smrtjo pokopal svojo komaj rojeno edinko. Tedaj sta še živela dva duhovnika Valvasorja: v Kostanjevici cistercijski pater Robert Valvasor (1707–1778), brat obubožanega Jurija Sigfrida, ter sekovski kanonik Franc Jožef (1705–1795), Frančiškin pravi stric, umrl v Ljubljani kot zadnji moški Valvasor.

leto dni za sestro Marijo Ano Ivano (* 1760, † 1839).¹⁵ Poleg te edine prave sestre, zadnjih deset let življenja zadnje, ki se je še rodila s priimkom Valvasor, je imela Frančiška tudi dvanajst let starejšo polsestro Marijo Antonijo (* 1749, † 1813). Ta je kot edini preživeli otrok iz očetovih prejšnjih dveh zakonov najbrž odraščala v rodni Ljubljani, pozneje, v Frančiškinih otroških in mladeniških letih, pa je s soprogom grofom Gaisruckom in družino več let živila v Celovcu. V zgodovino sta se zapisala dva njena potomca, sin – milanski kardinal v predmarčni dobi, znan zlasti po konklavu leta 1846, in prapravnuk – leta 1916 v atentatu umorjeni avstrijski ministrski predsednik.¹⁶

manjka še osem mesecev (StLA, Landrecht, K 1364, Heft 7, Valvasor (1), 18. 7. 1761). O njeni ponovni poroki in smrti gl. v nadaljevanju glavnega besedila.

¹⁵ Marija Ana Ivana je bila krščena 6. julija 1760 v Celovcu (ADG, PA Klagenfurt–St. Egid, Hs. 8, Geburtsbuch 1734–1760, s. p.). – O njeni prvi poroki z Adolfofom Balduinom baronom Brabeckom gl. op. 39. – Pehotni častnik Brabeck naj bi v pruskih, turških in francoskih vojnah pokazal poseben pogum in preudarnost. Leta 1795 je kot najvišjo častniško stopnjo dosegel čin generalmajorja, že 16. novembra 1796 pa je padel v bitki proti Francozom pri Arcolah na italijanskem bojišču (Wurzbach, Biographisches Lexikon. Zweyter Theil, str. 106; http://de.wikipedia.org/wiki/Liste_der_kaiserlichen_Generale_der_Fr%C3%BChen_Neuzeit/B (avg. 2013). Nadaljnjo življenjsko pot vdove Marije Ane je pomagala razkriti zapuščina koroškega plemiškega genealoga E. Zenegga (KLA, KLA 665, Zenegg Genealogische Sammlung, Sch. 4/6, Christalnigg, pag. 63). Kot vdova se je omožila s feldmaršallajtnantom Evgenom Rudolfom baronom Monfraultom in umrla 18. februarja 1839 v Gradcu v 79. letu starosti (DAG, Matriken-Zweitschriften, Graz-Dom, Sterbefälle 1839, pag. 2; prim. Schiviz von Schivizhoffen, Der Adel – Graz, str. 38).

¹⁶ O otrocih iz prejšnjih dveh zakonov barona Karla Jožefa gl. Radics, Johann Weikhard, str. 144. – Soprog Marije Antonije Janez Jakob grof Gaisruck je bil kot komornik zaposlen pri celovškem deželnem glavarstvu, ko se jima je leta 1767 v Celovcu rodil prvi otrok; do leta 1779 jih je tu prišlo na svet še devet (ADG, PA Klagenfurt–St. Egid, Hs. 9, Geburtsbuch 1761–1782, s. p.). Službena pot je grofa Gaisrucka vodila prek Gradca v Ljubljano, kjer je bil štiri leta (1791–1795) najvišji državni uradnik na Kranjskem, predsednik deželnega glavarstva (Andrejka, Vrhovni predstavniki, str. 104), nato pa je do smrti leta 1801 opravljal funkcijo guvernerja Galicije v Lvovu; vdova Marija Antonija je umrla 2. decembra 1813 v 64. letu starosti in je pokopana v lvovski stolnici (Witting, Beiträge zur Genealogie, str. 144; KLA, KLA 665, Zenegg Genealogische Sammlung, Sch. 12/9, Gaisruck; ARS, AS 1084, Zbirka osmrtnic in poročnih naznanil, šk. 2, Osmrtnice G, 3. 12. 1813). Njun sin Karel Kajetan grof Gaisruck (1769–1846) je leta 1818 postal milanski nadškof in 1824 kardinal, znan pa je predvsem zaradi konklava leta 1846, ko naj bi v Rim z zamudo prinesel cesarjev veto na izvolitev papeža Pija IX. (http://regiowiki.pnp.de/index.php/Karl_Kajetan_Graf_von_Gaisruck (avg. 2013). Kardinalova najstarejša sestra Kristina (1767–1837), prav tako rojena v Celovcu in šest let mlajša od svoje poltete Frančiške baronice Valvasor, se je leta 1792 v Ljubljani omožila s komornikom Karlom (Anton) grofom Stürgkhom; njen pravnik je bil Karl grof Stürgkh (1859–1916), avstrijski ministrski predsednik v letih 1911–1916, ki je v odločilnem času za dvojno monarhijo, sredi prve svetovne vojne, postal žrtev atentata (Wiesflecker, Im alten und im neuen Österreich, str. 126–131).

Ko je torej Frančiška zagledala luč sveta, je bil njen oče Karel Jožef baron Valvasor že pokojni. Umrl je nepričakovano v Mariboru, kjer je sklepal kupoprodajo za neko gornino in kjer so ga 8. aprila 1761 tudi pokopali.¹⁷ Dan ali dva pred smrtjo je 5. aprila v mestu ob Dravi pred naprošenimi pričami sestavil oporoko. Karlu Jožefu ni bilo toliko do ritualov, povezanih s tradicijo, da se Valvasorji pokopavajo v rodbinski grobnici na Mediji pod Trojanami, saj si je za zadnje počivališče izbral župnijsko cerkev kraja, kjer bo umrl. Pomenljivo je glavno določilo njegove zadnje volje. Ker je bila hči iz prejšnjega zakona že preskrbljena z dediščino po svoji materi, je zdaj dobila samo 2.000 goldinarjev, kolikor je namenil tudi hčerki iz zadnjega zakona ter še nerojenemu otroku, če bo ženskega spola. Kdo bo dedoval glavnino njegovega premoženja v treh deželah, Štajerski, Koroški in Kranjski, je bilo odvisno od tega, ali se mu bo rodil sin ali hči. Če bo otrok ženskega spola, postane glavna dedinja soproga Marija Terezija, če pa pride posthumno na svet sin, kar je bila oporočiteljeva neprikrita velika želja, si dediščino z materjo razdelita na pol.¹⁸ Namesto zaželenega sina in naslednika, ki bi edini še lahko nadaljeval Valvasorjev rod, so tri mesece pozneje v Celovcu krstili hčerko Marijo Frančiško Elizabeto baronico Valvasor, imenovano Frančiška.

Rodovniki rodbine Valvasor te najmlajše nosilke rodbinskega imena, kot je bilo že povedano, ne poznajo, zato do nedavnega ni bilo znano, kakšno sorodstvo je z Valvasorji povezovalo Frančiško baronico Valvasor, soprogo zgodovinarja Carla Morellija.¹⁹ O njenem otroštvu ne vemo drugega, kot to, da je odraščala v družini

¹⁷ Mariborska mrliška matica, ki ga imenuje le s prvim imenom Karel, s katerim so ga vsi poznali, mu daje 57 let, kar je vsaj štiri leta preveč (NŠAM, Matične knjige, Maribor–Sv. Janez Krstnik, M 1664–1762, pag. 337). Izpiz iz mrliške matice je že leta 1899 priobčil P. Radics (Valvasorjev rod, str. 113), v monografiji o polihistoriji iz leta 1910 pa podatkov o smrti Karla Jožefa iz površnosti nima (Johann Weikhard, str. 345). Baron Valvasor je prišel v Maribor z namenom, da sklene kupoprodajo za svojo gornino v Slovenskih goricah. Kot priča regest pogodbe v njegovi celovski zapuščini, se je to 29. marca 1761 tudi zgodilo (StLA, Landrecht, K 1364, Heft 7, Valvasor (1), 22. 6. 1761, s. p.).

¹⁸ KLA, KLA 73, Landesgericht Klagenfurt Testamente, Fasz. 56, 1761, No. 15, 5. 4. 1761.

¹⁹ Gl. op. 5. – Witting je v genealoškem prikazu rodbine Valvasor (1894) sicer zapisal, da je bil baron Karel Jožef tretjič »prav tako poročen z neko grofico« (gleichfalls mit einer Dame aus gräflichem Hause), od njegovih otrok pa je poznal le Marijo Antonijo iz drugega zakona, poročeno z grofom Gaisruckom (Witting, Beiträge zur Genealogie, str. 144). Radics je celo vedel, da je bila Valvasorjeva tretja žena grofica Christalnigg in da sta se zakonoma rodili dve hčerki, skope podatke o njih (brez osebnih imen) je leta 1899 že objavil (Radics, Valvasorjev rod, str. 113–114), toda v genealoškem prikazu Valvasorjev v svoji monografiji o polihistoriji Janezu Vajkardu (1910) ima začuda le prvi dve ženi in otroke iz prejšnjih dveh zakonov (Radics, Johann Weikhard, str. 345). Prav Radiceva površnost je glavni razlog, da vedenje o prednikih Frančiške Morelli, rojene baronice Valvasor, ni prišlo do strokovne javnosti.

vnovič omožene matere v Celovcu, ter kako so do leta 1770, ko ji je bilo devet let, potekale zadeve v zvezi z očetovo zapuščino.²⁰ Ker so baronova vdova in vse tri hčerke iz dveh zakonov živele v Celovcu, je njegovo posest na Kranjskem in Štajerskem doletela prodaja. Valvasorjev rodbinski dvorec Belnek pri Moravčah je šel na dražbo že leta 1763, a je ostal tako rekoč v domačih rokah, v lasti nečakinjinega soproga.²¹ Hiša na Novem trgu v Ljubljani je leta 1771, nasprotno, pristala v tuji lasti,²² potem ko so v letih 1760–1769 pomrle vse tri neporočene sestre barona Karla Jožefa.²³ Hišo na graškem Lentu je po svoji materi grofici Gabelhofen podedovala hči Marija Antonija, katere varuh jo je v šestdesetih letih prodal,²⁴ medtem ko je posest Riegersdorf pri Judenburgu ostala v rokah tretje, vnovič omožene žene še vse do leta 1777.²⁵

Vdova Marija Terezija se je omožila že spomladi 1762, malo po prvi obletnici moževe smrti. 24-letnica je stopila pred oltar s **Francem Jožefom baronom Kaisersteinom**²⁶ in med letoma 1762 in 1777 rodila še osem otrok, vse v Celovcu in na bližnjem Kaisersteinovem gradu Tentschach.²⁷ Kaisersteini so bili razmeroma mlada plemiška rodbina, od leta 1608 plemiči, od 1629 vitezi in od

leta 1663 baroni.²⁸ Baron Franc Jožef (1728–1799) se je na Koroško priselil kot otrok iz rodne Bavarske, potem ko je njegov oče po svojem sorodniku podedoval fideikomisno posest, katere sestavni del sta bila tudi Tentschach in hiša v Celovcu.²⁹ Franc Jožef, ki je že pri osmih letih ostal brez obeh staršev, je moral prekiniti šolanje in za varuhom prevzeti močno zadolženi fideikomis, vendar ga je s spretnostjo in srečo povsem postavil na noge in še povečal ter obenem naredil uradniško kariero. Z vdovo baronico Valvasor se je, kot je veliko pozneje izpričal sam, poročil na pobudo svojega brata, naj si kot glava družine in lastnik fideikomisa ustvari družino.³⁰ Sodobna poročila in njegovi lastni zapisi ga kažejo kot izobraženega, sposobnega, plemenitega moža z okusom in dobrim znanjem jezikov.³¹ V državni službi je prišel do položaja deželno glavararskega svétnika, komornika in notranjega svétnika v Celovcu.³² Najpozneje leta 1772 se je z družino preselil s Starega trga v Christalniggovo hišo v bližnji Gosposki ulici (Herrengasse), kar najverjetneje pomeni, da je Valvasorjeva hiša pristala v drugih rokah.³³ Pozneje so se Kaisersteinovi preselili na Živinjski trg (Viehplatz), današnji Kardinalplatz, kjer je baron Franc Jožef leta 1775 kupil hišo³⁴ in kjer je soproga Marija Terezija po dolgi bolezni umrla 12. septembra 1783, stara 46 let.³⁵ Zapustila je moža, ki je umrl šestnajst let za njo (1799),³⁶ in pet otrok iz drugega zakona, starih

²⁰ StLA, Landrecht, K 1365, Heft 1, Valvasor (2), 15. 1. 1770.

²¹ Belnek je kupil Karel Gotfrid Lichtenberg, soproga Valvasorjeve nečakinje Felicite baronice Neuhaus iz Vipave (ARS, AS 315, Deželna deska za Kranjsko, gl. knj. 10, fol. 358).

²² Od leta 1771 je bila hiša last Franca Jožefa barona Smledniškega (Suhadolnik, Anžič, Novi trg, str. 101; Fabjančič, Knjiga hiš. II. del. Novi trg, s. p., Gosposka ulica 12).

²³ O sestrah baronicah Valvasor gl. op. 44.

²⁴ V Pircheggerjevem historiatu graških hiš je baron Valvasor (brez imena) naveden kot lastnik hiše med baronom (sic!) Gabelhofnom (1738) in nekim S. von Beckom, ki jo je leta 1763 kupil za 2.100 goldinarjev (Popelka, Geschichte der Stadt Graz. II. Band, str. 785). V štajerski imenjski knjigi je ostala kot lastnica vpisana Valvasorjeva druga žena Marija Antonija, rojena grofica Gabelhofen, dokler ni leta 1768 (sic!) varuh njenih mladoletnih dedičev [dejansko ene dedinje] prodal posesti Sigmundu Becku (StLA, B 249/3, Adalbert Sikora, Die Steirischen Gülden. 3. Teil. Viertel Vorau und Kreis Graz, str. 540).

²⁵ V štajerski imenjski knjigi je bilo stanje ažurirano šele leta 1777. Riegersdorf so prepisali z Janeza Filipa Antona grofa Gabelhofna na njegovo hčerko Marijo Antonijo, poročeno Valvasor, s te na njenega ovdovelega moža Karla Jožefa in slednjič na Valvasorjevo vdovo Marijo Terezijo, rojeno grofico Christalnigg, ki je posest leta 1777 prodala Mariji Konstanciji Eberl in njenemu sinu Matiji Jakobu (StLA, B 249/1, Adalbert Sikora, Die Gülden in Steiermark. I. Das Viertel (Kreis) Judenburg, str. 419).

²⁶ Njena druga poroka je bila pri Gospe Sveti 20. aprila 1762 (ADG, PA Maria Saal, Trauungsbuch 1750–1770, pag. 13).

²⁷ Otroci zakoncev baronov Kaiserstein so si sledili takole: 1) Franc Jožef Baltazar Karel Štefan Janez, krščen 26. decembra 1762, 2) Jožefa Kajetana Dominika, krščena 8. avgusta 1764, 3) Janez Nepomuk Ernest Anton Matija Ignac Joahim, rojen in krščen 22. februarja 1766, 4) Marija Terezija Ignacija Antonija, krščena 6. junija 1768, 5) Marija Ana, rojena in krščena 15. septembra 1771, 6) Marija Jožefa Kristina, krščena 26. oktobra 1772, 7) Marija Karolina Terezija, rojena v Tentschachu 2. oktobra 1775, in 8) Karel Jernej Janez Evangelist Vincenc Salezij Domicijan Sigfrid, rojen in krščen 5. februarja 1777 (ADG, PA Klagenfurt–St. Egid, Hs. 9,

Geburtsbuch 1761–1782, s. p.; prim. Pusikan, Die Kaiserstein, str. 64–66).

²⁸ Pusikan, Die Kaiserstein, str. 2–4. – Češka veja rodbine je bila leta 1744 povzdignjena v grofovski stan (prav tam, str. 18; Frank, Standeserhebungen. 3. Band, str. 13).

²⁹ Pusikan, Die Kaiserstein, str. 33, 35, 49. – Franc Jožef baron Kaiserstein se je rodil kot kot predzadnji otrok in prvi od dveh bratov na gradu Grienau na Spodnjem Bavarskem očetu Jožefu Ernestu in materi Mariji Barbari, rojeni baronici Ruestorf; na Koroško se je družina preselila leta 1733, mati je umrla že naslednje leto, oče pa čez tri leta (prav tam, str. 44, 47–49). Prim. rodovnik brata Karla v: KLA, KLA 665, Zenegg Genealogische Sammlung, Sch. 21/6, Kaiserstein.

³⁰ Pusikan, Die Kaiserstein, str. 49–52.

³¹ Prav tam, str. 63.

³² Prav tam, str. 66, 68. – V začetku 70-ih let izpričan kot notranji svétnik in nato kot komornik pri koroškem deželnem glavarstvu. Funkciji sta razvidni iz podatkov o krstih otrok (gl. op. 27).

³³ Novi naslov je prvič razviden pri krstu šestega otroka leta 1772 (gl. op. 27), potem, ko so leta 1770 uvedli hišno oštevilčenje. – Po O. Göschnu je šlo za Christalniggovo hišo, Kaisersteini pa naj bi do leta 1775 izmenično prebivali tukaj in v gradu Tentschach (Pusikan, Die Kaiserstein, str. 66).

³⁴ Pusikan, Die Kaiserstein, str. 68.

³⁵ Naslov pokojne je bil Viehplatz 160, starost 46 let, kraj pokoja pa kapucinska cerkev (ADG, PA Klagenfurt–St. Egid, Hs. 41, Sterbbuch 1780–1787, s. p., 12. 9. 1783). – O njeni več let trajajoči bolezni gl. Pusikan, Die Kaiserstein, str. 68.

³⁶ O Kaisersteinovi smrti 21. septembra 1799 imamo le vira druge roke; po prvem naj bi preminil na neugotovljenem gradu »Clamnter« (KLA, KLA 665, Zenegg Genealogische Sammlung, Sch. 21/6, Kaiserstein, s. p.), po drugem, ki se sklicuje na nagrobnik v cerkvi St. Peter bei Zweikirchen pri Šentvidu ob Glini, pa je umrl dan prej (Pusikan, Die Kaiserstein, str. 70).

od 9 do 20 let.³⁷ Obe hčerki in pastorka Valvasorjeve so se medtem že omožile, ob poroki stare 17 do 19 let.

O Frančiški razen iz dokumentov o delitvi očetove zapuščine ne vemo ničesar do poroke, ko ji je bilo dobrih sedemnajst let. 1. septembra 1778 jo je v rodnem Celovcu popeljal pred oltar 48-letni Goričan Carlo Morelli pl. Schönfeld (* 1730, † 1792), in sicer v navzočnosti prič Janeza (Jakoba) grofa Gaisrucka, cesarskega komornika in nevestinega svaka, ter Janeza Nepomuka grofa Kienburga, cesarskega tajnega svetnika. Navedba Gorice kot kraja bivanja priča, da sta se zakonca takoj po poroki preselila v Morellijevo rodno mesto, prestolnico poknežene grofije Goriške in Gradiške.³⁸ Kje in kako sta se Carlo in njegova več kot tri desetletja mlajša izbranka seznanila, ostaja uganka. A slejkoprej sta se pred tem dodobra spoznala, glede na to, da je Morelli zasnubil njo in ne njene leto dni starejše sestre Marije Ane, ki bi bila za možitev na vrsti prva. Ta je svojega prvega moža, častnika Adolfa Balduina barona Brabecka, očitno spoznala šele prek sestre in svaka. Brabeck je namreč prav tako prebival v Gorici, v tamkajšnjem garnizonu, ko je slabo leto po poroki Morellijevih sklenil z Marijo Ano Valvasor poročno zvezo, in sicer 19. avgusta 1779 v dvorcu Tentschach na Koroškem.³⁹ Frančiška je zelo verjetno očarala Morellija s svojo razgledanostjo, znanjem jezikov in načitanostjo, o katerih ne vemo, ali jih je pridobila samo Celovcu, ali pa je že dotlej videla več sveta. Ne bi se čudili, ko bi prišle na površje ugotovitve, da so jo vzgajali v kakšnem zavodu za mlade plemiške dame. Sicer pa je znano, da so imeli otroci v hiši njenega očima barona Kaisersteina francoskega učitelja in francosko učiteljico oziroma guvernanta, morda oba iz Švice. Po O. Göschnu, avtorju monografije o rodbini Kaiserstein, sta pouk otrok vodila Abbé Perroset in Demoiselle la Croix, oba uspešno, kajti Kaiserstein je učitelju (*Hofmeister*), ko je ta postal župnik, poslal leta 1783 svojega drugega sina v Landeron v Švici, guvernanti pa je umirajoča baronica leta 1782 obljubila vso svojo garderobo.⁴⁰ Ni potrjeno, ali sta bila prav ta dva v Kaisersteinovi hiši že v sedemdesetih letih, pred Frančiškino poroko.

Ljubezni do jezikov, knjig in pisanja Frančiški seveda ni bilo mogoče samo privzgojiti, ampak je njena okolica lahko to nagnjenje predvsem spodbujala. Oče je imel, denimo, leta 1761 v svoji celovski zapuščini med skupno 28 knjigami francosko s pomenljivim naslovom

Življenje jezika (*Das Leben der Sprache*).⁴¹ Ni dvoma, da je Frančiška znala tudi slovensko, saj sta bila Celovec in Gorica tedaj po jeziku svojega prebivalstva še močno slovenski mesti in obe obdani s slovenskim zaledjem. Po kom je »zadnja Valvasorjeva« podedovala nagnjenost do književnosti in pisateljski talent, ne vemo, lahko pa sklepamo, da vsaj deloma po očetovi strani. Njen stric, očetov starejši brat Franc Jožef baron Valvasor (* 1705, † 1795), je, denimo, svojo kratko oporoko napisal v verzih.⁴² Ta nekdanji sekovski kanonik, ki je umrl v Ljubljani v visoki starosti 90 let, je bil ob smrti zadnji moški predstavnik Valvasorjevega rodu,⁴³ podobno kot je Frančiška 34 let prej prišla zadnja na svet s priimkom te znamenite kranjske rodbine.

Deklica, ki je odraščala v Celovcu, je sicer v domači hiši iz prve roke izvedela le malo ali skoraj nič o svojem kranjskem sorodstvu. Družinski spomin je bil namreč z očetovo smrtjo prekinjen še pred njenim rojstvom. Lahko pa bi se v otroštvu tudi več kot le enkrat in samo mimogrede mudila na Kranjskem, kjer je imela kar pet tet, očetovih sester, od teh dve samski, dve omoženi in eno redovnico.⁴⁴ Kot bomo videli, so pozneje nekaj časa

⁴¹ *StLA, Landrecht, K 1365, Heft 1, Valvasor (2), 20.–23. 4. 1761, prepis 22. 6. 1761, s. p.*

⁴² *Oporočitelj je v uvodu zapisal, da je njegova zadnja volja zajeta v naslednjih štirih vrsticah, ki jih je nanižal kot pesniško kitico: »Dem Himl schenke ich meinen geist / den leib der geweihten erden / der die mein niese Geisrug heist / sol mein wenigens vermogen zum ertheil werden.« (ARS, AS 308, Zbirka testamentov Deželnega sodišča v Ljubljani, III. serija, fasc. U–V 1–140, U–V–31, s. d., oporoka razglašena 17. septembra 1795). V prevodu bi se glasila: »Svojega nebesom izročim duha, telo pa svoje zemlji posvečeni, nečakinja ta moja, ki se Gaisruck imenuje, naj imetje moje malo podeduje.« (Omenjena nečakinja je bila Marija Antonija grofica Gaisruck, rojena baronica Valvasor, Frančiškina starejša polsestra iz očetovega drugega zakona.*

⁴³ *Njegovo usodo je dobro poznal že Radics (Radics, Domherr Franz Josef, str. 1677–1678; isti, Johann Weikhard, str. 339–340), šele Reisp pa je zapisal, da »obstajajo razlogi, ki govorijo, da je umrl kot zadnji Valvasor« (Reisp, Kranjski polihistor, str. 95). Življenje kanonika Franca Jožefa se je izteklo v najetem stanovanju v hiši št. 253 ob Ljubljani, tj. tik ob hiši, ki je bila sto let prej last njegovega po poli starega strica, polihistorja Janeza Vajkarda (o obeh hišah: Suhadolnik, Anžič, Mestni trg, str. 68, 69).*

⁴⁴ *Ker bo celotnen Valvasorjev rod temeljito obravnavala posebna monografija, naj o Frančiških tetah navedem le osnovne podatke. Vse razen ene so živele v Ljubljani. Najstarejša Ana Katarina Jožefa (1693–1777), kot vdova grofica Lichtenberg vnovič omožena baronica Neuhaus, je v kranjski prestolnici preživela zadnjega četrt stoletja. Vseskozi je tu prebivala Marija Eleonora (1697–1782), ki je pri šestnajstih vstopila k ljubljanskim uršulinkam in z redovnim imenom Katarina Jožefa preživela v skupnosti skoraj sedemdeset let. V Valvasorjevi hiši na Novem trgu so živele in umrle tri neporočene sestre, od katerih je lahko Frančiška kot otrok poznala dve, saj je ena umrla dobro leto pred enim rojstvom. To so bile: Marija Elizabeta (1694–1766), Marija Frančiška Jožefa (1703–1760) in Marija Ana (1700–1769). Frančiškina najmlajša teta Marija Alojzija Felicita grofica Paradeiser (1713–1777) je živela in umrla najdlje od Celovca, na gradu Hmeljnik pri Novem mestu.*

³⁷ *Podatki iz zapuščinskega inventarja v: KLA, 665 Zenegg Genealogische Sammlung, Sch. 21/6, Kaiserstein, s. p.*

³⁸ *ADG, PA Klagenfurt–St. Egid, Hs. 28, Trauungsbuch 1745–1788, pag. 274.*

³⁹ *Prav tam, pag. 286.*

⁴⁰ *Pusikan, Die Kaiserstein, str. 68, 65.*



Janez Karel baron Valvasor (1664–1741) je bil ded Fanny Valvasor Morelli in sin polihistorjevega polbrata Karla (Narodna galerija, NG S 943, avtor izvirnika neznan, foto: Janko Dermastja). Fannyjinega portreta vsaj za zdaj ne poznamo.

živeli v Ljubljani tako njena sestra kot polsestra Valvasorjevi in polbrat baron Kaiserstein, desetletje zatem pa je Fanny gojila stike z vnukinjo ene od svojih kranjskih sestričen in z njenim možem, znanim kulturnim zgodovinarjem in mecenom Jožefom Kalasancem baronom Erbergom, ki je bil hkrati Kaisersteinov svak in torej s Fanny v dvojnem sorodstvu.

Presenetljivo »naključje« povezuje Frančiško baronico Valvasor s tremi vodilnimi starejšimi zgodovinarji slovenskega prostora, pisci deželnih zgodovin Koroške, Kranjske in Goriške, ki so živeli vsak v svojem stoletju in bili vsi baroničini sorodniki. Pisali so se tako kakor ona pred poroko in po njej ter tako kot njena mati, preden se je omožila: **Valvasor, Morelli in Christalnigg**. Frančiška je poznala le enega, svojega soproga Carla Morellija, čigar rokopisno zgodovino Goriške je prav

ona obvarovala pred morebitno izgubo, s tem ko jo je malo pred smrtjo podarila Goriški kmetijski družbi. Žal je rokopis še za precej dolgo obležal pri omenjeni ustanovi in je po objavi (1855–1856) začel opravljati svoje poslanstvo z zamudo šestih desetletij. Dotlej je strokovna javnost poznala samo Morellijevo zgodovino Goriške v 16. stoletju, ki jo je avtor izdal v samozaložbi (1773), še preden se je poročil s Frančiško.⁴⁵ Ko sta stopila pred oltar, je bil Carlo Morelli pl. Schönfeld (di Schönfeld) na rodnem Goriškem in širše torej že znan tudi kot zgodovinar, nevesta pa je vzbujala pozornost zaradi priimka drugega zgodovinarja, polihistorja Janeza Vajkarda Valvasorja.

Veliko prej, še kot otrok, je lahko Frančiška v domači hiši listala po dveh Valvasorjevih »slikanicah« – po *Topografiji Kranjske* (1679) in *Topografiji Koroške* (1681 oz. 1688), ki sta izpričani v zapuščini njenega očeta v Celovcu⁴⁶ (izvod *Slave vojvodine Kranjske* je imel Karel Jožef Valvasor v svoji hiši v Ljubljani).⁴⁷ Zelo verjetno se je na ta način prvič srečala s 120 let starejšim kranjskim polihistorjem Janezom Vajkardom (1641–1693) in zlahka je tudi poizvedela, kdo je bil avtor knjig – primernih zaradi privlačnih upodobitev celo za komaj nekaj let stare otroke –, ki se je pisal enako kot ona in je imel prav tako baronski predikat. Na rodovnem deblu v IX. knjigi *Slave* je Frančiška sama ali pa njena okolica zlahka poiskala njenega deda Janeza Karla barona Valvasorja, ob izidu knjige leta 1689 še neporočenega, a že prislednika kranjskega ograjnega sodišča, ter njegovega očeta, pradedu Karla, ki je dotlej dvakrat opravljal funkcijo poverjenika, tj. člana najožjega deželnotanovskega organa. O Karlu rodovnik poleg tega priča, da je tedaj prav tako še živel ter da je imel z Janezom Vajkardom skupnega očeta, že pokojnega Jerneja Valvasorja, stanovskega poverjenika in glavnega prejemnika na Kranjskem, da pa sta se rodila različnim materama.⁴⁸ Frančiška je bila torej pravnukinja polihistorjevega precej starejšega polbrata Karla in po poli pranečakinja Janeza Vajkarda.

Nasprotno ni mogla vedeti ničesar o tem, da je Megiserjevo zgodovino Koroške z naslovom *Annales Carinthiae* in natisnjeno leta 1612 v resnici skoraj v celoti napisal njen sorodnik po materini strani, ki je imel enak priimek kakor mati – Christalnigg, le da tedaj še

⁴⁵ Porcedda, *Una vita per lo Stato*, str. 35–36.

⁴⁶ V popisu knjig v zapuščini Karla Jožefa barona Valvasorja v Celovcu sta knjigi navedeni brez avtorja, kot »Kranjska knjiga gradov« in »Koroška knjiga gradov« (StLA, Landrecht, K 1365, Heft 1, Valvasor (2), 20.–23. 4. 1761, prepis 22. 6. 1761, s. p.).

⁴⁷ Knjiga je brez imena avtorja navedena kot »Kranjska kronika v štirih delih« (ARS, AS 309, Zbirka zapušinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani, šk. 118, fasc. XXXVII, lit. U–V–37, 30. 7. 1761, pag. 24).

⁴⁸ Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 109.

brez plemiškega predikata in zapisan nekoliko drugače, kot Christalnicks. Šele sredi 20. stoletja je namreč prišla na dan resnica o Michaelu Gothardu Christalnicku (1530/40–1595) kot dejanskem avtorju prve popolne koroške zgodovine. Megiserjevo delo je bilo v Fannyjinih mladih letih že rariteta in ga leta 1761 v zapuščini njenega očeta razumljivo pogrešamo.⁴⁹ V naslovu je Christalnicks naveden zgolj kot zbiratelj, čigar gradivo naj bi Megiser uporabil, in tako je zgodovinar iz 16. stoletja zelo dolgo veljal le za kronista.⁵⁰ Ta slejkoprej tudi v Christalniggovi družini pozabljeni mož, sprva katoliški in nato protestantski duhovnik, je bil šestkrat-prastric Franciške baronice Valvasor, rojen v koroškem Weitensfeldu v tedaj še neplemiški, tržanski družini Christalnicks.⁵¹

Z vsemi tremi deželami, katerih zgodovinski spomin so ovekovečili njen soprog in dva daljna strica, je bila Franciška–Fanny tudi osebno povezana. V mladosti z rodno Koroško, sicer domovino materinega rodu, najmanj s Kranjsko, domovino svojega očeta, ki ga ni poznala, v najlepših letih in deloma vse do smrti pa z Goriško, kamor se je omožila.

Morellijeva soproga, »bistroumna mlada dama«

Skoraj natanko štirinajst let (1778–1792), ki jih je Franciška preživela v zakonu s Carlom Morellijem, in še štiri leta po moževi smrti, preden se je preselila v Trst, lahko označimo kot njeno **prvo goriško obdobje**. V Gorici je mlada žena postala *Francesca* in bržčas tukaj tudi *Fanny*, če je niso tako klicali že v Celovcu. Morelli je imel v mestu podedovani družinski dvorec Studeniz, kjer sta zakonca stalno živela, nanj vezano jurisdikcijo in podeželski dvorec v Ozeljanu v spodnji Vipavski dolini,⁵² ki je bil Fanny, kot bomo videli, neprimerno bolj pri srcu kakor goriško mesto.

Njen tri desetletja starejši soprog **Carlo Morelli di Schönfeld** (1730–1792) je znana osebnost in ga pravzaprav ne bi bilo treba posebej predstavljati. Ta neutrudni Goričan po rojstvu in bitju je svoji rodni deželi postavil podobno nevenljiv spomenik kakor stoletje pred njim Janez Vajkard Valvasor Kranjski, le da je Morellijevo

temeljno delo izšlo z zamudo kar dveh generacij. Carlo, prvorojenec Pietra Antonia in Elene, rojene baronice di Tacco,⁵³ se je rodil v rodbini nižjih plemičev s prvotnim priimkom Morell, leta 1650 poplemenitenih s predikatom »von Schönfeldt.«⁵⁴ Njegova rodbina, ki je nato leta 1676 dobila viteški naslov in leta 1684 še goriško deželanstvo, je bila v Gorici stara in ugledna, saj se je z dejanji proslavilo več njenih članov. Carlov oče je denimo opravljal funkcijo kvestorja Goriške grofije in po očetovi uradniški poti je šel tudi sin.⁵⁵ Po študiju je namreč vseskozi ostal v domači Gorici v državnih službah, najprej kot svetnik političnega oddelka pri goriškem namestništvu, kjer se je ukvarjal predvsem s trgovinskimi zadevami in veliko potoval. Pozneje je opravljal funkcijo namestniškega svetnika in bil dejaven v različnih komisijah, med drugim za področje šolstva in izvedbo jožefinskega katastra. Njegovo ime še danes nosi katastrski operat za Goriško in Gradiško: »Misurazione Morelliana«. Po politični reorganizaciji in ustanovitvi tržaškega gubernija v Trstu leta 1783 je tam zastopal svojo deželo, od leta 1786 kot edini deputat z Goriškega. Toda od vseh zadolžitev ga je najbolj privlačilo delo s starimi dokumenti, zaradi katerega se je tudi zapisal v zgodovino. Pri 34-ih je začel leta 1764 urejati arhive združene poknežene grofije Goriške in Gradiške, po njem se imenuje temeljni pripomoček za uporabo gradiva deželnih stanov, t. i. Morellijeva zbirka, prva registratura fonda pa je vse do danes obdržala Morellijevo ureditev. Arhivsko delo je dala Carla Morellija kot zgodovinarja, vendar je za življenja izdal le zgodovino Goriške v obdobju 1500–1600 (v dveh delih leta 1773). Svoje temeljno delo o preteklosti rodne dežele v obdobju 1500–1790 je zapustil v rokopisu, ker ga je prehitela smrt.⁵⁶

⁴⁹ StLA, Landrecht, K 1365, Heft 1, Valvasor (2), 20.–23. 4. 1761, prepis 22. 6. 1761, s. p.

⁵⁰ Großmann, Megiser, Christalnicks; Neumann, Michael Gothard Christalnicks. – Kot »Chronist« je Michael Gothard denimo naveden na tiskanem rodovnem deblu Christalniggov z začetka 20. stoletja (KLA, KLA 665, Zenegg Genealogische Sammlung, Sch. 4/6, Christalnigg, pag. 8, Stammtafel der Reichsgrafen Christalnigg von und zu Gillitzstein).

⁵¹ Po istem tiskanem rodovnem deblu kot v prejšnji opombi.

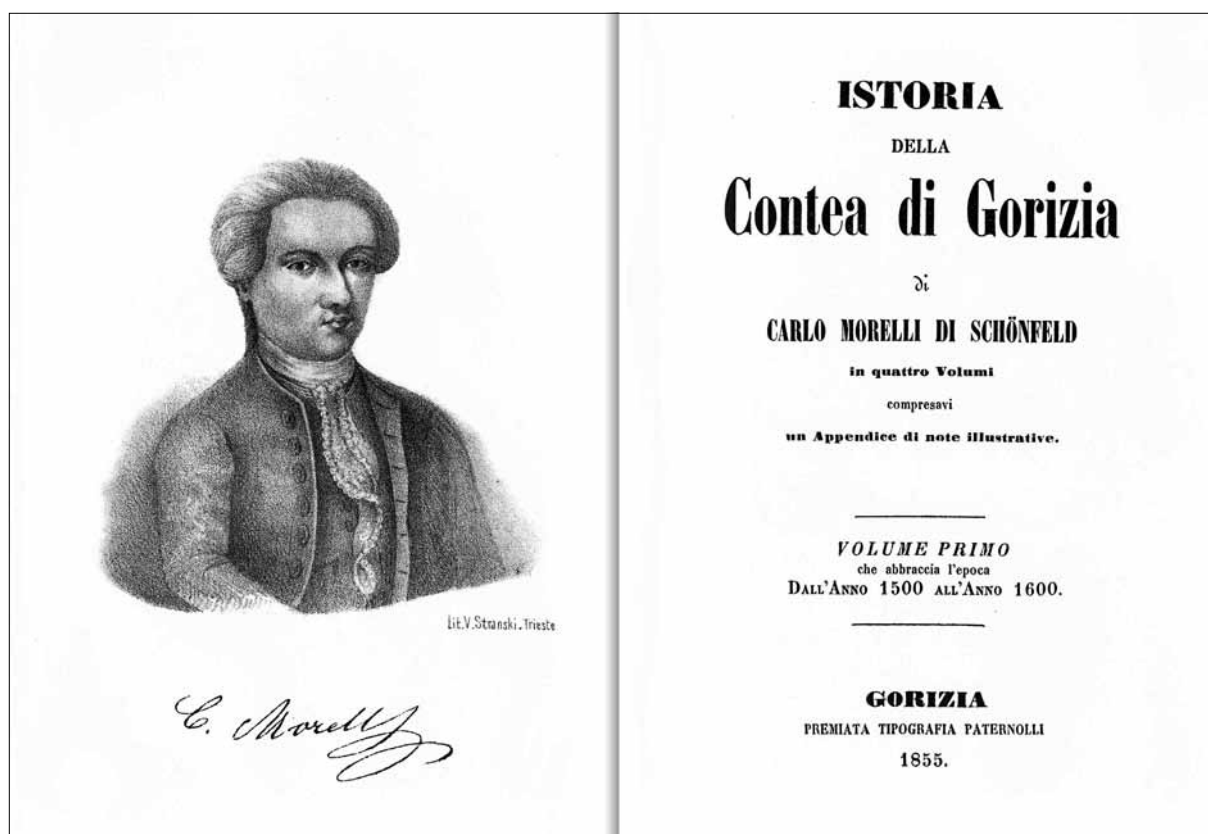
⁵² Porcedda, *Una vita per lo Stato*, str. 20, 22.

⁵³ D. Porcedda meni, da so po krstu 9. maja 1730 opravili leto za tem, 24. maja 1731, še drugi obred v Ozeljanu, na družinski posesti Morellijev, in Carla vpisali tudi v krstno matico župnije Šempas. Dvojni vpis je že sredi 19. stoletja povzročal težave Morellijevemu življenjepiscu G. G. Della Boni (Porcedda, *Una vita per lo Stato*, str. 19). Ni mogoče, da bi imel Carlo, krščen v Gorici kot Karel Jakob, v resnici dobro leto mlajšega brata, krščenega na ime Karel Jakob Anton Florijan, ki pa je zgodaj umrl. Mlajšega brata, rojenega 8. septembra 1731, so namreč 14. septembra krstili v Gorici na ime Jožef Marija Franc Anton (Schiviz von Schivizhoffen, *Der Adel – Görz*, str. 109, 266). Zaradi uničenih matičnih knjig župnije Šempas poznamo danes podatek o Carlovem krstu v Šempasu oziroma Ozeljanu le iz literature, drugače kot tistega o krstu v Gorici (Archivio parrocchiale S. Ilario e Taziano Gorizia, *liber baptisatorum VIII 1710–1731*, pag. 381).

⁵⁴ Frank, *Standeserhebungen und Gnadenakte*, str. 259.

⁵⁵ Wurzbach, *Biographisches Lexikon. Neunzehnter Theil*, str. 80, 82–83.

⁵⁶ Porcedda, *Una vita per lo Stato*, str. 19–47; Donatella Porcedda, geslo Morelli Carlo v: *Dizionario Biografico degli Italiani, Volume 76 (2012)* (po: [http://www.treccani.it/enciclopedia/carlo-morelli_res-720ef544-9476-11e1-9b2f-d5ce3506d72e_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/carlo-morelli_res-720ef544-9476-11e1-9b2f-d5ce3506d72e_(Dizionario-Biografico)/)) (nov. 2013); prim. Wurzbach, *Biographisches Lexikon*.



Fannyjin soprog, znani goriški zgodovinar Carlo Morelli di Schönfeld (1730–1792) na naslovnici 1. dela »Istoria della Contea di Gorizia«, 1855.

Ko je Morelli – plemiški predikat pl. Schönfeld je uporabljal zelo redko⁵⁷ – leta 1778 zasnubil 17-letno Franciško baronico Valvasor, mu je bilo že 48 let, a je bila njuna zveza, kot pišejo sodobniki in Fanny sama, kljub veliki starostni razliki zelo uspešna. Po pisanju skupnega prijatelja **Karla grofa Zinzendorfa** (1739–1813), v letih 1776–1782 guvernerja Trsta,⁵⁸ je Carlo pred tem dolgo neuspešno dvoril vdovi grofici Taaffe z Dunaja, ki jo je po smrti njenega moža konec leta 1765 pospremil iz Gorice v prestolnico. Deset let pozneje je stvar dokončno propadla zaradi prevelike družbene razlike med plemiškim uradnikom in grofico in spričo neuspešnih pogajanj o doti.⁵⁹ Julija 1778, dober mesec pred poroko, pa je Morelli prijatelju, ki je prišel k njemu na obisk v Ozeljan, oznanil, da se bo v Celovcu oženil z baronico Valvasor. Kot razkrivajo Zinzendorfovi dnevnik, je bila mlada družica s svojim možem ljubezniva in odkrita, a hkrati verjetno plašna in malo pripravljena na mondno družbo. Carlo jo je s svojimi objemi v javnosti celo spravljaval v zadrego. Zinzendorf je mlado Celovčanko označil kot

»neizrazito, a dobro« ter »kujavo«.⁶⁰ Iz tega gre sklepati, da bi pri Fanny težko govorili o posebni telesni lepoti. Kakšna je bila videti, žal ne odkriva nobena upodobitev, tako kot ne poznamo portretov njenih staršev.

Carlo in Fanny Morelli nista imela otrok,⁶¹ a zakon je bil očitno vseskozi zelo uigran. Tri tedne po njuni poroki je Zinzendorf v svoj dnevnik zapisal, da je Carlo »srečen kot kak kralj«. Desetletje pozneje (1789) pa je Fanny pisala prijateljici Luisi grofici Wagensperg Lantieri, da sta skupaj okusila več sreče kot prvo leto zakona. Skrbele so jo le Carlove delovne obveznosti, zaradi katerih je bil veliko zdoma.⁶² Zgovorne so njene naslednje,

Neunzehnter Theil, str. 80–82. O arhivu goriških deželnih stanov: Porcedda-Mitidieri, Starejši fond, str. 51–55.

⁵⁷ Porcedda, *Una vita per lo Stato*, str. 22–23.

⁵⁸ O Zinzendorfu gl. Wurzbach, *Biographisches Lexikon. Sechzigster Theil*, str. 160–163.

⁵⁹ Porcedda, *Una vita per lo Stato*, str. 40.

⁶⁰ Prav tam, str. 41. – Neporočeni grof Zinzendorf je bil Fanny nedvomno naklonjen, kot tudi ona njemu. Desetletje pozneje (1790), ko je že lep čas živel na Dunaju, je namreč Fanny pisala o njem prijateljici Luisi grofici Wagensperg Lantieri v samih presežnikih in se spominjala, kako je prijateljica nekoč domnevala, da je vanj zaljubljena. Fanny je to odločno zanikala z besedami, da ni bila zaljubljena v Zinzendorfa, temveč v njegovo dušo, in kako zelo je škoda, ker si tako dober človek verjetno ne bo ustvaril družine. Objava pisma z dne 14. januarja 1790: *Documenti e testimonianze*, str. 140–141.

⁶¹ Prim. Archivio parrocchiale S. Ilario e Taziano Gorizia, *liber baptisatorum XII 1771–1784, liber baptisatorum XIII 1784–1811; Schiviz von Schivizhoffen, Der Adel – Görz*, str. 140–145.

⁶² Porcedda, *Una vita per lo Stato*, str. 42.

sicer skope angleške besede o Carlu: »he is a very good and honest Man«. ⁶³ Nemajhne skrbi ji je poleg moževe obremenjenosti povzročalo tudi njegovo zdravje. Carlo je bil spomladi 1790 nekaj časa v smrtni nevarnosti, torej dobri dve leti pred smrtjo in še pred svojo upokojitvijo. Nekaj mesecev prej so se prijatelji bali tudi za Fannyjino življenje, ko je po vrnitvi iz Italije hudo zbolela. ⁶⁴

Pet let po Fannyjini preselitvi v »avstrijsko Nico« ji je leta 1783 v Celovcu umrla mati Marija Terezija baronica Kaiserstein. ⁶⁵ Iz njene oporoke, napisane dve leti in pol pred smrtjo, izvemo, da sta Franciška (Franziska) in njena sestra Ana baronica Brabeck poleg dote, nakita in srebrnine, ki sta jih prejeli že ob poroki, dobili 8.000 goldinarjev in da je bila od tega neizplačana še dobra polovica, 4.600 goldinarjev. Dediščino po očetu v višini 3.400 goldinarjev je Franciška dotlej prejela v celoti, Ana pa le deloma. Za svoje glavne dedinje je sicer mati imenovala tri hčerke iz drugega zakona. ⁶⁶

Iz Fannyjinega prvega goriškega obdobja je znanih tudi največ njenih lastnoročnih zapisov, med njimi velik sveženj pisem iz obdobja med letoma 1787 in 1793, shranjen v Državnem arhivu v Vidmu. Pisala jih je devet let starejši prijateljici, grofici **Lavinii Florio Dragoni** (1752–1812), hčerki znanega furlanskega pesnika ter protagonistki videmskega kulturnega življenja ob koncu 18. in v začetku 19. stoletja. ⁶⁷ Žal ne vemo, kdaj se je njuno dopisovanje dejansko začelo in kdaj končalo, vsebino pisem pa poznamo za zdaj le iz interpretacije Fabiane Savorgnan di Brazzà. Iz večinoma v francoščini napisanih pisem lahko razberemo, da je Fanny spremljala moža – tega imenuje Charles – v Ozeljanu v spodnji Vipavski dolini, kjer sta imela Morellijeva dvorec, v Trstu in Gorici. Pogosto sta se – ali pa morda tudi Fanny sama – za krajši čas ustavila v Strassoldu, veliko potovala po Venetu, zlasti v Benetke, Valdagno, Recoaro in Padovo, ter tudi sicer: po Koroškem, v Kobarid, v Stari Grad na Hvaru, Split, Celovec, Gradec in na Dunaj. Pisma je Fanny večinoma pisala v Gorici, Ozeljanu in Trstu, mestu, kamor je zahajala večkrat na leto. Redno je obiskovala tudi toplice v Recoaru, ker ni bila trdnega zdravja in ker sta ji, kot je pisala Lavinii, zelo koristila tamkajšnja dober zrak in voda. Dvorec v Ozeljanu pa je bil posebej

pri srcu Carlu, ki je v tem podeželskem okolju preživel dobršen del časa, zaposlen zlasti z obdelovanjem vrta. ⁶⁸ V korespondenci z Lavinio se Fanny ni izogibala intimnim, zaupnim stvarem, pisala je o svojih čustvih, skrbih, težavah in nemiru, s prijateljico je delila navdušenje nad branjem in pisanjem. O spisih, ki jih je pošiljala Lavinii, se je ta izražala zelo pohvalno, Fannyjin slog naj bi bil po prijateljicini oceni spontan. ⁶⁹ Fanny Morelli so razveseljevale kulturne zabave, prebiranje knjig in revij, igranje klavirja in pisanje, med drugim tudi besedil za uglasbitev. Obe z Lavinijo sta bili zelo izobraženi ženski, ki sta ljubili študij, krožke in glasbo. ⁷⁰ Poleg tega so ju povezovala skupna prijateljstva, tako denimo prijatelj Carlo De Rubeis, ki je v pismu Lavinii zapisal: »Morellijeva je ljubezniva, prikupna je njena melanholija v prestolnici [Gorici], kamor bi druge rade zahajale, da bi se zabavale«. V korespondenci med prijateljicama so pogosto omenjene osebnosti iz goriškega in videmskega okolja: Clementina Coronini, Amalia Strassoldo, grof Pagani Cesa, Carlo in Nicola Gabrielli, opat Montanari, ter družine Freschi, Degrazia, Tacco in Attems. ⁷¹

V istem času kot z Lavinio, ki je živela v tedaj še beneškem Vidmu, si je Fanny dopisovala tudi z **Luiso grofico Wagensperg Lantieri** iz domače Gorice. Izjemno lepa Luisa, sorodnica kratkotrajnega goriškega deželnega glavarja Rudolfa grofa Wagensperga, sicer ni bila Goričanka. Fannyjina pisma so bila poslana na Dunaj, kamor je prijateljica pobegnila pred soprogom Federicom grofom Lantierijem. V Državnem arhivu v Gorici je ohranjenih deset Fannyjinih pisem, ki jih je Luisi napisala v letih 1788–1791 in od katerih so štiri tudi objavljena, vsa napisana leta 1790 v angleščini in v Ozeljanu. ⁷² Iz teh in drugih pisem med drugim izvemo, kaj je izobrazena Celovčanka v Gorici najbolj pogrešala in kako se je vživela v milje moževega rojstnega mesta. Rada je imela samoto na deželi, sovražila pa je okolje, v katerem se je počutila opazovano. Veliko bolj kot frivolna družba Goričanov jo je veselilo branje, pri čemer je trpela, ker je v Gorici le težko prišla do angleških knjig. Angleščine je bila namreč vešča do popolnosti. Od moževih knjig je imela najrajši filozofska besedila, razvnela pa so jo tudi dela, kot je veličastna Galluzzijeva »Zgodovina velikega vojvodstva Toskane pod vladavino Medičejske hiše«. ⁷³ Če je izbirala med Gorico in Ozeljanom, ni bilo nobenih pomislekov. »Malo hišo« v Ozeljanu, »vrt in vso dolino skupaj s srečnim podnebjem dežele« bi, če bi lahko, takoj in z največjim veseljem

⁶³ Po objavi pisma z dne 6. 3. 1790: *Documenti e testimonianze*, str. 141.

⁶⁴ Po objavah pisem z dne 14. 1. 1790 in 13. 5. 1790: *Documenti e testimonianze*, str. 140, 142–143.

⁶⁵ *Gl. op.* 35.

⁶⁶ KLA, KLA 73, *Landesgericht Klagenfurt Testamente*, Fasz. 14, 1788, Nr. 3, 23. 2. 1781.

⁶⁷ O Lavinii gl. Savorgnan di Brazzà, *Scrittura al femminile*, zlasti str. 25 sl. *Biografski podatki po: Guido Fagioli Vercellone, geslo Florio Lavinia v: Dizionario Biografico degli Italiani. Volume 48 (1997) (po: [http://www.treccani.it/enciclopedia/lavinia-florio_\(Dizionario_Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/lavinia-florio_(Dizionario_Biografico)/), nov. 2013).*

⁶⁸ Savorgnan di Brazzà, *Scrittura al femminile*, str. 43.

⁶⁹ *Prav tam*, str. 44.

⁷⁰ *Prav tam*, str. 45.

⁷¹ *Prav tam*, str. 44.

⁷² Porcedda, *Una vita per lo Stato*, str. 41. – *Objave pisem: Documenti e testimonianze*, str. 140–143.

⁷³ Porcedda, *Una vita per lo Stato*, str. 41–42.



Dvorec Studeniz, Fannyjin »žalostni dom« v Gorici, ponuja danes gotovo bolj žalostno zunanjo podobo kot v času zakoncev Morelli (foto: B. Golec, november 2013)

prenesla daleč stran od Gorice, kjer je po njenih besedah živelo več hudobnih ljudi kakor v kakšnem velikem mestu. Po svoji mentaliteti in medčloveških odnosih je bilo tamkajšnje plemstvo, kot je Fanny pisala Luisi, eno najubornejših na svetu.⁷⁴ Tako ne preseneča, zakaj je že v tem času toliko potovala, če se ji je le ponudila priložnost. V Morellijevem dvorcu Studeniz v Gorici se je preprosto počutila tujko. Konec leta 1788 je prijateljici Lavinii pisala o »svoji trdnjavi« (*dans ma Bastille*), kot je imenovala zelo temačno sobico (kabinet), v kateri je prebivala »v tej žalostni hiši« (*dans cette triste maison*).⁷⁵

Ko se je Carlo Morelli po 36 letih službe sredi leta 1791 upokojil, mu je ostalo le še dobro leto življenja. Kljub zelo slabemu zdravju je končeval svojo Zgodovino Goriške in urejal osebne zadeve, med katere je spadala tudi skrb, kako zagotoviti Fanny potrebno gmotno varnost. Dne 27. avgusta 1792, teden dni pred smrtjo, je v njeno korist sestavil oporoko in 3. septembra v rodni Gorici zatisnil oči, star 62 let, po navedbi v mrliški matični knjigi zaradi oslabeledosti (*Consumazione*).⁷⁶ 31-letna vdova Fanny je deloma postala prava lastnica moževe zapuščine premoženja, deloma pa je imela samo pravico do dosmrtnega uživanja. Večinoma je šlo samo za dosmrtno uživanje (*usu fructuaria*), pri čemer je Morelli

malo prej prodal dvorec Studeniz. Tako sta imela zakonca v Gorici nazadnje le najeto stanovanje, v katerem je Carlo tudi umrl.⁷⁷ Njegovo premoženje je bilo vredno 33.656 goldinarjev, pasive oziroma obveznosti pa je bilo kar za 52.612 goldinarjev, od česar je vse razen 880 goldinarjev pripadlo vdovi.⁷⁸ Fanny je naslednjih 37 let črpala dohodke iz posesti vipavskega Ozeljana in nekaj manjših hiš na deželi,⁷⁹ živela pa je v glavnem drugje.

Mlada Celovčanka je v svojem prvem goriškem obdobju v visoki družbi soprogevega mesta in dežele vsekakor vzbujala pozornost, a ji ta največkrat ni bila niti malo pogodu. G. D. Della Bona, ki je leta 1855 pripravil za tisk Morellijevo Zgodovino Goriške grofije, je četrto stoletja po pisateljicini smrti namenil Fanny takšno laskavo oceno: »bistroumna mlada dama in za žensko zelo izobražena« (*dama giovine di molto spirito e da una erudizione superiore al suo sesso*).⁸⁰ Zdi se, da je bilo njeno literarno ustvarjanje tedaj vsaj na Goriškem že

⁷⁴ Objava pisma z dne 6. marca 1790: *Documenti e testimonianze*, str. 141.

⁷⁵ Savorgnan di Brazzà, *Scrittura al femminile*, str. 113.

⁷⁶ Porcedda, *Una vita per lo Stato*, str. 46–47; *Archivio parrocchiale S. Ilario e Taziano Gorizia, liber defunctorum V 1784–1811*, pag. 132.

⁷⁷ ASG, Tribunale Civico Provinciale di Gorizia, busta 122, filza 304, sign. 1792–5–37, Carlo Morelli, 23. 8. 1792, 10. 10. 1792. – Po mrliški matici (gl. op. 76) je Morelli umrl v Mesarski ulici (in vico lanionum) na hišni številki 486. Prav to ulico so leta 1876 poimenovali po Morelliju, čigar ime nosi še danes (po informaciji Donatelle Porcedda 13. 11. 2013).

⁷⁸ ASG, Tribunale Civico Provinciale di Gorizia, busta 122, filza 304, sign. 1792–5–37, Carlo Morelli, 10. 10. 1792.

⁷⁹ Prav tam, 6. 9. 1801, 10. 9. 1802, 26. 8. 1805, 13. 9. 1826, 27. 1. 1828, 27. 9. 1829. Prim. objave dokumentov v: *Documenti e testimonianze*, str. 146–152.

⁸⁰ Morelli, *Istoria della Contea di Gorizia*, s. p., pred uvodom. Prim. Savorgnan di Brazzà, *Scrittura al femminile*, str. 112, op. 152.

pozabljeno, kar ne preseneča glede na Fannyjino skromnost, zaprtost pred goriško javnostjo in dolgotrajno bivanje drugod.

V njenem prvem goriškem obdobju pritegne pozornost podatki, da je Fanny – s soprogom ali sama – že tedaj obiskala Stari Grad na otoku Hvaru, mestece, kjer je preživela znaten del svojih poznih let. Morda je torej že v tem času spoznala svojega poznejšega dolgoletnega zunajzakonskega partnerja Petra (Pietra) Politea-Nisitea (1774–1866), ki mu je bilo, ko je Fanny postala vdova, komaj osemnajst let. In če se na Hvaru ni srečala z njim osebno, je morda še kot poročena spoznala njegovo takajšnje sorodstvo.

Zrela leta pisateljice »kontese Fanny«

Desetletje med Carlovo smrtjo in zbližanjem s Petrom Politeom-Nisiteom sovпада s Fannyjinimi tridesetimi in zgodnjimi štiridesetimi leti in je eno njenih manj osvetljenih življenjskih obdobj. Sprva se je morala spoprijeti z nalogo, ki ji jo je zaupal umirajoči soprog: **objaviti njegovo Zgodovino Goriške**. O tem je Morelli samo nekaj dni pred smrtjo pisal v svoji duhovni oporoki, v zadnjem pismu prijatelju grofu Zinzendorfu.⁸¹ Fanny je že leta 1793 napisala kratek Morellijev življenjepis,⁸² nato pa poskušala uresničiti pokojnikovo veliko željo, najbrž z nemalo truda, a morda zaradi plašne narave s premalo vztrajnosti. Soprogo najpomembnejše delo je dala iz rok pred jesenjo 1795, ko so v Trstu natisnili najavo njegovega izida v šestih zvezkih.⁸³ Delo je bilo naslednje leto že povsem pripravljeno za tisk pri tržaški tiskarni Wage Fleis, a se je načrt izjalovil, morda zaradi nemirnih političnih in vojaških dogodkov v letu 1797 (vojna s Francozi, Napoleonova ukinitve Beneške republike, dodelitev njenega ozemlja Avstriji). Rokopis je ostal v Fannyjinih rokah in ta ga je Goriški kmetijski družbi izročila šele dobra tri desetletja pozneje, leta 1828, malo pred svojo smrtjo.⁸⁴ Zakaj tako pozno, vsaj za zdaj ne vemo.

V devetdesetih letih 18. stoletja, ko je pri 31-ih postala vdova, je utegnila biti precej **povezana s Kranjsko**, saj so nekaj časa živeli v Ljubljani kar trije njeni sorojenci: sestra Ana Marija in polsestra Marija Antonija, obe rojeni baronici Valvasor, ter polbrat Franc Jožef baron Kaiserstein. Polsestra Marija Antonija grofica Gaisruck, je bila tu z otroki in možem, v letih 1791–1795 predsednikom deželnega glavarstva v Ljubljani.⁸⁵ Tik preden je

z družino za stalno odšla v Lvov je podedovala skromno premoženje strica Franca Jožefa (1705–1795), zadnjega moškega Valvasorja,⁸⁶ v kranjski prestolnici pa je predtem omožila tudi dve hčerki in dočakala rojstvo prve vnukinje.⁸⁷ Tedaj je prejkone že živela v Ljubljani tudi Fannyjina prava sestra Ana Marija baronica Brabeck, katere mož je šel eni od njenih nečakinj za poročno pričo (1792).⁸⁸ Ko je Brabeck kot generalmajor leta 1796 izgubil življenje na bojišču,⁸⁹ je Ana Marija prejela pokojnino v Ljubljano, se naslednje leto vnovič poročila na gradu Hošperk pri Postojni z baronom Monfraultom, prav tako visokim častnikom, potem pa je rodno deželo svojega očeta zapustila najverjetneje še isto leto.⁹⁰ Že prej, leta 1793, se je v Ljubljani oženil Fannyjin dobro leto mlajši polbrat Franc Jožef baron Kaiserstein (1762–1830), tajnik kranjskega deželnega glavarstva. Za ženo je vzel domačinko Primitivo baronico Erberg (1774–1852)

⁸⁶ Gl. op. 42.

⁸⁷ Najstarejša hči Kristina baronica Gaisruck se je 15. oktobra 1792 v Ljubljani omožila s Karlom grofom Stürgkhom, Klementina pa 21. aprila 1794 z Vincenzem grofom Szápáryjem (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, P 1784–1815, pag. 91, 106; Schiviz von Schivizhoffen, Der Adel – Krain, str. 164, 165). Vnukinji Matildi Karolini Antoniji grofici Stürgk sta bila 10. avgusta 1794 krstna botra njena babica Antonija grofica Gaisruck in babičin 89-letni stric Franc Jožef baron Valvasor (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, R 1784–1795, s. p., 10. 8. 1794; prim. Schiviz von Schivizhoffen, Der Adel – Krain, str. 124; prim. Reisp, Kranjski polihistor, str. 293, op. 72).

⁸⁸ Ena od štirih poročnih prič je bil tudi zadnji moški Valvasor, Fannyjin stric Franc Jožef, v poročni matici 15. oktobra 1792 naveden kot »Baron Valvasor Abbé« (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, P 1784–1815, pag. 91). Še dve leti prej je Ana Marija živela na Dunaju ali v okolici, potrjeno pa je s Fanny imela pisne stike, o čemer priča Fannyjino pismo prijateljici Luisi Wagensperg Lantieri na Dunaj, datirano 6. marca 1790 v Ozeljanu (Documenti e testimonianze, str. 141–142).

⁸⁹ Gl. op. 15.

⁹⁰ Ana Marija baronica Brabeck je kot vdova od 14. februarja 1797 prejela letno pokojnino 600 goldinarjev, in sicer v vojaško blagajno v Ljubljani; po istem viru so ji izplačevanje pokojnine zaradi ponovne poroke ustavili že 7. novembra 1797 (ÖStA, KA, Vers, PensProt AR, Band 17, Standbuch II. über die pensionierten militärischen Witwen und Waisen (1790–1804), pag. 143). O njenem bivališču v Ljubljani: prav tam, HKR, K 2511, 1798, Z. 42/102). 7. septembra 1797 je v grajski kapeli gradu Hošperk pri Planini stopila pred oltar z vdovcem z visokim činom, feldmaršallajtnantom Evgenom Rudolfom baronom Monfraultom. O poroki govori poročilo v dunajskem Vojnem arhivu; nevestina priča je bil neki baron Kaiserstein, pač eden od nevestinih polbratov (ÖStA, KA, HKR, K 3153, 1808, L 1/9, 3. 11. 1797). Presenetljivo je, da poroka ni vpisana v poročno matico župnije Planina, pod katero je spadal Hošperk (NŠAL, ŽA Planina pri Rakeku, Matične knjige, RM 1777–1784, v njej: P 1778–1812). Ana Marija je naslednje leto še izpričana na Kranjskem, in sicer v Ljubljani kot krstna botra 11. oktobra 1798 rojenemu nečaku, sinu svojega polbrata Franca Jožefa barona Kaisersteina, vendar ne osebno, temveč po namestnici (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, R 1795–1805, s. p.; prim. Schiviz von Schivizhoffen, Der Adel – Krain, str. 125). Monfrault je po upokojitvi leta 1805 živel v Gradcu in tam tri leta pozneje umrl (ÖStA, KA, HKR, K 3153, 1808, L 1/9, 27. 5. 1808).

⁸¹ Porcedda, *Una vita per lo stato*, str. 47.

⁸² Prav tam, str. 25.

⁸³ Cavazza, *Porcedda, Manoscritti ed edizioni*, str. 103–105.

⁸⁴ Prav tam, str. 93–94.

⁸⁵ Gl. op. 16.

in v Ljubljani so se zakoncema rodili vsi trije otroci (1795–1800).⁹¹

Ni potrjeno, da bi se kdaj preselila na Kranjsko tudi Fanny. Rada se je sicer zadrževala v Ozeljenu, medtem ko je postajala Gorica po Carlovi smrti zanj še tesnejša in zadušljivejša kakor prej. Najprej se je konec leta 1796 odselila v Trst, od koder jo je pot vodila naprej.⁹² Že leta 1798 se je mudila v Benetkah,⁹³ ki so ravno postale habsburške in del skupne države. Preden je v njeno življenje vstopil precej mlajši Petar Politeo-Nisiteo, ji je prekrizal pot še en moški, padovanski pesnik, filozof in enciklopedist **Melchiorre Cesarotti** (1730–1808), eden najvidnejših italijanskih književnikov svojega časa.⁹⁴ Ta vrstnik Carla Morellija je odločno spodbujal njeno pisateljsko nadarjenost. Kot sklepa F. Savorgnan di Brazzà, ga je Fanny najbrž spoznala po moževi smrti, ko se je preselila v Trst.⁹⁵ Njuno literarno, če ne že tedaj tudi osebno znanstvo je potrjeno še pred koncem 18. stoletja, preden se začne sklenjena vrsta Cesarottijevih ohranjenih pisem Fanny. Kot je namreč Isabelle Teotochi Albrizzi leta 1799 sporočala v pismu znanemu veronskemu pesniku Ippolitu Pindemonteju (1753–1828), je Morellijeva napisala »nekaj sentimentalnega«, kar je Cesarotti deloma prevedel,⁹⁶ očitno iz francoščine v italijanščino. Pindemonte je Isabelli čez mesec dni odgovoril, da mu je medtem neki Costantino poslal spise Morellijeve, in sklepal, da je naslovljenka verjetno od Morellijeve prejela Cesarottijev sonet o mesecu.⁹⁷ Omenjena Cesarottijeva obsežna korespondenca Fanny Morelli, o kateri bo še tekla beseda, se sicer začne v začetku naslednjega leta 1800 in konča malo pred pesnikovo smrtjo leta 1808.⁹⁸

Petar (Pietro) Politeo-Nisiteo (1774–1866) se v korespondenci prvič omenja leta 1803, ko se je zadrževal v Benetkah in tam naslednje leto opravil izpit iz prava. Rodil se je v Starem Gradu na Hvaru in bil po babici potomec hrvaškega renesančnega pesnika iz 16. stoletja Petra Hektorovića. Študiral je v Splitu in Padovi, kjer se je na univerzi usposobil za poklic profesorja matematike in fizike. Cesarotijeva pisma razkrivajo, da je še ne tridesetletni Dalmatinec sklenil z vdovo Morellijevo najtesnejše prijateljstvo. V njih je vedno imenovan Politeo, po prvem delu svojega priimka, medtem ko je Fanny naslovljena kot »contessa Morelli«.⁹⁹ Njemu je bilo tedaj devetindvajset let, njej dvainštirideset. Njuna zveza in skupno življenje sta bila javnosti dobro znana, saj ju nista skrivala. Skupaj sta ostala približno četrto stoletja, morda vse do Fannyjine smrti, čeprav zadnja leta fizično ločena. Odveč pa bi bilo razglablјati, zakaj nista stopila pred oltar in ali sta tak korak kdaj načrtovala. Kot kaže, sta v okoljih, v katerih sta se gibala, lahko shajala tudi brez poročnega prstana. Zveza med uglednim profesorjem in raziskovalcem ter dobrih trinajst let starejšo »konteso« je bila nekaterim gotovo v spotiko, a za zdaj o odzivih nanjo ne vemo nič določenega.

Tudi to, kako je Fanny »nenadoma« postala »kontesa« (**grofica**), ostaja odprto vprašanje. Do grofovskega naslova ni bila upravičena, saj je bila v resnici le vdova nižjega plemiča Morellija s predikatom »di Schönfeld«. Naslavljati se ne bi smela niti kot baronica, kajti tako kot dekliški priimek je baronski naslov izgubila že s poroko leta 1778. Grofica je bila samo njena mati, dokler se ni poročila z očetom, baronom. Kakor koli, Fanny uradno nikoli ni postala grofica, a je očitno znala poskrbeti, da jo je okolica štela za »konteso«. Šlo je za neformalno, lahko bi rekli ljubkovalno rabo naziva. Prvič ga srečamo v pismu, ki ga je Fanny leta 1795 poslal iz Trsta v Gorico neznani občudovalec, podpisan kot Eziranne (?): »Madame Madame La Comtesse De Morelli A Gorice«.¹⁰⁰ »Metamorfoza« se je zgodila zgolj v prijateljskih krogih. Pravzaprav gre v naslavljanju s »konteso« videti neke vrste umetniško ime, saj ni potrjeno, da bi ga Fanny uporabljala v uradnem občevanju.¹⁰¹ Pri tem se neho-te vsiljuje vzporednica s samovoljnim pobaronjenjem njenega prastrica Janeza Vajkarda Valvasorja, ki si je baronski naslov preprosto »privzel« od polbrata, Fannyjinega pradedu Karla.¹⁰² V resnici ni imel do baronstva nikakršne pravice, okoliščine pa so mu bile za pripozna-

⁹¹ Po O. Göschnu naj bi se Kaisersteina poročila že 12. februarja 1792 (Pusikan, *Die Kaiserstein*, str. 69), dejansko pa je bila poroka šele 20. maja 1793 (NŠAL, *ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige*, P 1784–1845, pag. 98; prim. Schiviz von Schivizhoffen, *Der Adel – Krain*, str. 165). O rojstvih Kaisersteinovih otrok: NŠAL, *ŽA Ljubljana–Sv. Jakob, Matične knjige*, R 1785–1802, fol. 111, 21. 7. 1795; prav tam, *ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige*, R 1795–1805, s. p., 11. 10. 1798 in 17. 7. 1800; prim. Schiviz von Schivizhoffen, *Der Adel – Krain*, str. 125, 126, 219. Namestnica botre pri krstu prvega otroka je bila polsestra Kaisersteinove polsestre Fanny Morelli (Marija) Antonija grofica Gaisruck, rojena baronica Valvasor. Druge osebne podatke Franca Jožefa, umrlega na Dunaju, gl. v: Pusikan, *Die Kaiserstein*, str. 64, 69, 70–71.

⁹² Porcedda, *Una vita per lo Stato*, str. 42, op. 74

⁹³ Iz Benetk je Fanny leta 1798 pisala družini v zvezi s skorajšnjo poroko polsestre Karoline baronice Kaiserstein, ki je nato kot poročena grofica Goëss umrla na porodu (Pusikan, *Die Kaiserstein*, str. 69, 70).

⁹⁴ Patrizia di Giorgio, *geslo Cesarotti Melchiorre v: Dizionario Biografico degli Italiani*. Volume 24 (1980) (po: [http://www.treccani.it/enciclopedia/melchiorre-cesarotti_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/melchiorre-cesarotti_(Dizionario-Biografico)/)), nov. 2013).

⁹⁵ Savorgnan di Brazzà, *Scrittura al femminile*, str. 43.

⁹⁶ Prav tam, str. 44–45.

⁹⁷ Prav tam, str. 45.

⁹⁸ Plančić, *Inventar arhiva*, str. 62.

⁹⁹ Petravić, *Studije i portreti*, str. 240–241.

¹⁰⁰ ZPZ HAZU Dubrovnik, *Arhiv Petar Nisiteo*, zvezek XV, s. p., 24. 6. 1795.

¹⁰¹ Naziva grofica (kontesa) ni nikjer v zapušinskih spisih zakoncev Morelli (ASG, Tribunale Civico Provinciale di Gorizia, busta 122, filza 304, sign. 1792–5–37, Carlo Morelli; busta 185, filza 383, sign. 1829–5–93, Francesca Morelli).

¹⁰² Golec, *Neznano in presenetljivo*, str. 305–309.

nje višjega plemiškega naslova podobno naklonjene kakor dobrih sto let pozneje njegovi pisateljsko nadarjeni sorodnici. Tako kot je Fanny iz pl. Morellijeve postala »kontesa Morelli«, je približno deset let pozneje, leta 1813, deloma spremenil identiteto tudi njen življenjski sopotnik Petar Politeo-Nisiteo, s tem ko je izpustil prvi del priimka in ostal samo Nisiteo.¹⁰³ Tako ga bomo odlej tudi imenovali.

O tem, kje se je »kontesa« mudila prvo desetletje 19. stoletja in kdaj, izvemo največ iz Cesarottijevih pisem. Od tistih, ki imajo naslov prejemnice, jih je bilo devet poslanih v Benetke, po eno pa v Gorico in Vicenzo. Pisma so sicer polna piščevega skoraj evforičnega navdušenja nad Fannyjino osebo in njenim delom.¹⁰⁴ Zagotovo je bilo za Fanny Morelli zelo pomembno leto 1804, ko je že bila v tesni zvezi z Nisiteom. Omenjenega leta sta, kot pravi Ante Petravič, na Cesarottijevo pobudo začela v Benetkah **izdajati literarni časopis za tujo književnost** z naslovom »Il giornale della letteratura straniera«. O potrebnosti takšnega časopisa Italiji in o njegovih usmeritvah je Cesarotti pisal v pismih Fanny, za katero je računal, da bo Nisiteo v veliko pomoč predvsem pri »germanskih« stvarih. Sprva bi list urejal Nisiteo sam, nato pa je Cesarotti predlagal, naj ostane urednik znanstvenega dela, drugi urednik, zadolžen za literarno področje, pa naj postane mladi pesnik Mario Pieri.¹⁰⁵ Skoraj pol stoletja pozneje je Pieri v svojih spominih zapisal, da se je Morellijeva lotila urejanja časopisa na lastne stroške. Vseboval naj bi zanimivejše članke iz nemškega, francoskega in angleškega časopisja, prevedene v italijanščino. Ostarelemu Cesarottiju je pripadala naloga določiti splošno vsebino in razdeliti delo med sodelavce. Toda časopisu ni bilo usojeno dolgo življenje, saj je izšlo le šest števil.¹⁰⁶ Dejanjsko je mesečnik izhajal samo šest mesecev v letu 1805, od januarja do junija, nato pa je moral zaradi premajhnega števila naročnikov ugasniti.¹⁰⁷ Cesarotti je njegovo usodo označil kot »pravo sramoto za Italijo«.¹⁰⁸

Kot je pokazal pregled vseh šestih števil časopisa,¹⁰⁹ je največ prostora posvečenega prevedenim člankom

oziroma povzetkom razprav francoskih, nemških, avstrijskih in britanskih avtorjev. Izbor člankov je zelo pester in priča o širokem spektru interesov izdajateljev, od medicine, astronomije, zgodovine, filozofije, prek verskih, družboslovnih in etnoloških tem vse do raznih tehničnih vprašanj. Vselej je natančno navedena publikacija, v kateri je izšel izvornik, in skoraj vedno tudi ime avtorja. Izvirni so domala samo uredniški oziroma izdajateljski komentarji, večinoma podpisani zgolj kot »l'edit.[ore] ital.[iano]«. Vsak zvezek vsebuje proti koncu še nekaj recenzij novejših publikacij po Evropi in pa kratke, nekajvrstične vesti vseh vrst. Podpisani komentarji se pogosto nanašajo na vprašanja, ki zadevajo prevod ali prevajanje predstavljenih besedil, tu in tam je srečati tudi resnejše posege, denimo komentarje filozofske ali verske narave. Čeprav se nekajkrat pojavijo komentatorjeve inicialke (L. B., P. M., itd.), med temi ni mogoče identificirati Fannyjinih.¹¹⁰ Tako žal ne moremo z gotovostjo vedeti, ali je v mesečniku objavljala komentarje tudi Fanny Morelli, bodisi brez podpisa bodisi pod sposojenimi ali sploh pod izmišljenimi inicialkami. Glede na vse, kar o »kontesi« vemo, o tem ne bi smelo biti dvoma.

Omenjeni pesnik **Mario Pieri** (1776–1852), ki se je v tem času dodobra seznanil z Nisiteom in »konteso«, je v spominih, izdanih leta 1850, podal izredno živ portret svoje dobre znanke: »nemška ali bolje rečeno goriška vdova z imenom grofica Fanny Morelli, nadvse izobražena ženska, bistrega razuma, poznavalka zlasti francoske in nemške književnosti. Njeno vedenje je poleg tega zelo ljubeznivo, njena konverzacija prikupna. Čutiti je sicer malce »ultramontanske« [srednjeevropske] pretirane čustvenosti, kar pa v njenem primeru ni poza ali zgolj videz kakor pri angleških damah, saj je čistega, preprostega srca; posebno rada ima literature. Ta dama je bila v tesnem prijateljskem razmerju – in z njim je tudi živela – z mladim Dalmatincem, imenovanim Politeo Nisiteo, nemalo izobraženim človekom iskrene in zveste narave. Pogosto sta skupaj odpotovala v Padovo in tam preživela več tednov ali mesecev, kdaj pa kdaj tudi cele letne čase. Tja ju je vleklo zlasti znanstvo z opatom Cesarottijem, ki se mu je gospa tako zelo prikupila, da ta moj veliki učitelj nikdar ni mogel prehvaliti njenega bistrega uma in izobraženosti, vzvišenega duha in milega nastopa.«¹¹¹

Na Pierija je naredila še poseben vtis Fannyjina odločnost med požarom leta 1806, ki je izbruhnil v stanovanju poleg njegovega. Tedaj se je »Cesarottijeva in moja prijateljica« z Nisiteom spet mudila v Padovi. Pieri je hvalil njen neizmeren pogum, ko se je otovorila s knjigami in drugim in vse to nesla v gostišče, kjer sta z

¹⁰³ O tej odločitvi govori v pismi Franc-Andréju Bonelliju z dne 20. avgusta 1813 (Plančić, *Inventar arhiva*, str. 20). Prim. Petravič, *Studije i portreti*, str. 241, 252.

¹⁰⁴ Plančić, *Inventar arhiva*, str. 62. – Po Petraviču se je Nisiteo po ugasnitvi časopisa do leta 1805 zadrževal zdaj v Benetkah, zdaj v Padovi in Gorici (Petravič, *Studije i portreti*, str. 243).

¹⁰⁵ Petravič, *Studije i portreti*, str. 242.

¹⁰⁶ Savorgnan di Brazzà, *Scrittura al femminile*, str. 46.

¹⁰⁷ Buchberger, *Petar Nisiteo (1774.–1886), Predgovor*. – Vseh šest števil mesečnika – Num. 1 (gen. 1805) – num. 6 (juj. 1805) – hrani videmska škofijska knjižnica (Biblioteca Arcivescovile e Bartoliniana di Udine), ki jo navajam kot Slovenji najbližje hranišče.

¹⁰⁸ Petravič, *Studije i portreti*, str. 242.

¹⁰⁹ To delo je v videmski škofijski knjižnici opravila dr. Maria Bidovec z Univerze v Vidmu, ki se ji za prijaznost iskreno zahvaljujem.

¹¹⁰ Inicialki P. M. gotovo pripadata Mariu Pieriju.

¹¹¹ Savorgnan di Brazzà, *Scrittura al femminile*, str. 45–46.

Nisiteom stanovala, medtem ko je bil zunaj velik trušč in cesta vsa polna ljudi. »Govor je o grofici Fanny Valvasor Morelli,« je tedaj zapisal Pieri, »nemški dami, ki že dolgo prebiva v Italiji, srednjih let, izredno izobraženi in vzvišenega duha. Da ne govorim o njenem značaju. Mislim, da ga omenjeni dogodek dovolj jasno ponazarja.«¹¹²

V tem času je že nastal **Fannyjin roman neznanega naslova** ali pa je bila s pisanjem tega vsaj precej daleč. Toda žal vemo o njenem najpomembnejšem literarnem delu komaj kaj. O jeziku romana se lahko poučimo le iz orisa življenja in dela Petra Nisitea, ki ga je leta 1905 objavil Ante Petravić. Avtor je v Nisiteovem arhivu še lahko na lastne oči videl »njezin roman na francuskom jeziku«. ¹¹³ Zelo malo je žal znanega tudi o vsebini in literarni vrednosti romana, zgolj to, kar je mogoče prebrati v pismih Melchiorreja Cesarottija. V enem veliki pesnik pravi: »Kaj je z Vašim romanom, ki mi ga (nič) ne omenjate?« Malo zatem pa: »Morali bi skrbeti za svoj roman. Velika krivica bo, če tega ne boste storili. To bi bilo v Vašem položaju najboljša tolažba. Najboljši način, da se znebite nadleže, ki Vam jo povzroča mešana družba, je ta, da živite in se pogovarjate sama s svojim duhom in da se vadite v tovrstnem načinu pisanja, za katerega ste nadarjeni po naravi in umetnosti. Ne morem Vam oprostiti nemarnosti, s katero o tem govorite. Videti je, kot da bi se odločili čim bolj poniževati in zaničevati svoje darove. Med tolikimi krepostmi imate samo eno napako, to pa v skrajni meri: skromnost. Tako pretirana je, da bi bila v očeh tistih, ki Vas premalo poznajo, lahko videti kot nečimrnost. To pomeni vreči se v napako, ki nam je najbolj zoprna, zato da bi se ji izognili.«¹¹⁴

Leta 1807 je Cesarotti Fanny spet spraševal o romanu: »Kaj je z Vašim romanom, ki ga omenjate?« Naslednje leto, v letu svoje smrti, se je še enkrat vrnil k stvari: »Potolažili ste me z novico, da ste se končno odločili dopolniti in izpiliti svoj roman. Če povem po resnici, na to nisem mogel misliti, ne da bi občutil – naj mi Bog odpusti – neke razdraženosti do Vas zaradi Vašega zapostavljanja le-tega in zaradi Vaše trme, da sami sebi ne privoščite sadov svojega duha. Veseli me, da ste se končno premislili in komaj čakam, da vidim junakinjo, ki jo je spočela in vzgojila Fabby [Fanny?]. Prepričan sem, da mi bo pri srcu in si od nje obetam najmilejše moralne poslastice. Ah, naj pride kmalu težko pričakovani Politeo in naj mi da občutiti kak predokus (*avant goût*)!«¹¹⁵

Po vsem sodeč 78-letni Cesarotti dotlej še ni mogel prebrati niti odlomkov iz romana, in pri tem je skoraj

gotovo tudi ostalo, saj je malo zatem umrl. Znameniti padovanski pesnik je očitno pridobil zaupanje v pisateljsko izrazno moč prijateljice Fanny že znatno prej ob prebiranju njenih krajših sestavkov in seveda pisem. Žal vemo le za njeno namero, da roman vendarle konča, ne pa, ali je sklep uresničila. Brez Cesarottija tudi ne bi vedeli, da je bila osrednji lik njenega romana ženska. Domnevamo lahko, da v njem ni manjkalo avtobiografskih elementov in da je avtorica iskala in našla zglede predvsem v angleški in francoski književnosti. Se je lotevala podobne problematike kot njena nekaj mlajša sodobnica Jane Austen (1775–1817)? Kakor koli, Fanny je lahko romane znamenite angleške romantične romanopiske prebirala šele več let zatem, ko naj bi bil njen lastni francoski roman vsaj v grobem že napisan.¹¹⁶ Po letu 1808, ko je Cesarotti umrl, ne izvemo ničesar več ne o Fannyjinem romanu ne o njenem siceršnjem literarnem ustvarjanju. Da bi se opogumila in dala svoje najboljše delo vendarle natisniti, ji je zelo verjetno najbolj manjkala pesnikova spodbuda. Sodeč po Cesarottijevih dobrohotnih očitkih je iz negotovosti oklevala do zadnjega, ko je bilo že prepozno.

Kot vse kaže, se je prav v letu »mentorjeve« smrti začelo Fannyjino **drugo goriško obdobje**, ki je trajalo približno šest let. Leta 1808 se je potrjeno vsaj čez poletje (o tem pričata dve pismi Erbergu) že zadrževala v Gorici, kjer ji je delal družbo Nisiteo.¹¹⁷ V tem letu, malo pred vnovično veliko spremembo političnega zemljevida, so z dvema Fannyjinima pismoma dokumentirani tudi njuni stiki s Kranjsko, s katero sta ostala povezana še ves čas obstoja Ilirskih provinc (1809–1813), če že ne zasebno, pa vsaj službeno. Tako je denimo Rafael Zelli, generalni inšpektor za javni pouk v Ilirskih provincah, leta 1811 iz Ljubljane poslal Nisiteu pozdrave za »neprimerljivo Morellijevo«. ¹¹⁸

Obe Fannyjini pismi, poslani na Kranjsko, sta bili namenjeni **Jožefu Kalasancu baronu Erbergu** v Ljubljano ali v dvorec Dol pri Ljubljani in napisani poleti 1808 v Gorici.¹¹⁹ Fanny se je obakrat podpisala tako z dekliškim kot z dejanskim priimkom, kot Fanny Valvasor Morelli, naslovnika pa je imenovala »moj dragi bratranec« (*Mon chér Cousin*). V resnici ni bila sorodstveno povezana z Erbergom, temveč z njegovo ženo Jožefo Katarino, rojeno grofico Attems (1778–1847), ki se je rodila v Gorici ravno v letu Fannyjine primožitve v to mesto. V prvem

¹¹² Prav tam, str. 46.

¹¹³ Petravić, *Studije i portreti*, str. 241.

¹¹⁴ Savorgnan di Brazzà, *Scrittura al femminile*, str. 46–47.

¹¹⁵ Prav tam, str. 47.

¹¹⁶ http://en.wikipedia.org/wiki/Jane_Austen#Early_novels (nov. 2013).

¹¹⁷ Po A. Petraviću naj bi bil Nisiteo že leta 1808 imenovan za direktorja liceja (Petravić, *Studije i portreti*, str. 244), kar pa ne ustreza dejstvu. Direktor je postal šele pod Francozi leta 1810 (Plančič, *Inventar arhiva*, str. 11).

¹¹⁸ Plančič, *Inventar arhiva*, str. 11.

¹¹⁹ ARS, AS 730, *Gospostvo Dol*, fasc. 55, *Korespondenca, Valvasor baronica Fanny*.

pismu govori Fanny o njej kot o »moji ljubeznivi sestrični«. Fanny je bila sicer sestrična njene prav tako v Gorici rojene, a v Ljubljani živeče in umrle babice Marije Cecilije baronice Neuhaus (1731–1775), katere mati je bila najstarejša sestra Fannyjinega očeta.¹²⁰ Erbergova soproga in Fanny sta se torej dobro poznali iz Gorice. Za povrh je bil baron Erberg v svaštvu s Fannyjinim polbratom Francem Jožefom baronom Kaisersteinom, od leta 1793 poročenim z Erbergovo sestro Primitivo.¹²¹

Jožefa Kalasanca barona Erberga (1771–1843) kot znane osebnosti iz slovenske kulturne zgodovine ni treba posebej predstavljati. Izobraženi baron je bil mnogim mecen, znan je kot zbiratelj starin in umetnin, v slovensko kulturno zgodovino se je zapisal zlasti z rokopisno bio-bibliografijo kranjskih literatov (1825), njegovemu zbranemu gradivu pa dolgujemo marsikatero védenje o preteklosti Kranjske. Do leta 1808, ko so izpričani njegovi stiki s Fanny Morelli, je bil dobro desetletje v službi kranjskih deželnihi stanov in nato skupaj z ženo vzgojitelj otrok cesarja Franca I. na dunajskem dvoru.¹²² **Fannyjini pismi** omenjata prav to pomembno prelomnico v življenju baronskega para Erberg, sicer pa sta sami po sebi dovolj zgovorni, da ne potrebujeta komentarja. Predstavljamo ju v slovenskem prevodu.¹²³

Prvo pismo:

Gorica, 24. junija 1808

Moj dragi bratranec

Vaše nadvse prijazno pismo me je dvakratno razveselilo z novico, ki jo prinaša. Prosim, sprejmite moje čestitke za čast, ki sta Vam jo, mojemu ljubemu bratrancu, izkazali Njuni veličanstvi, s tem ko sta moji ljubeznivi sestrični zaupali svoje vzvišene hčerke gospodične nadvojvodinje. Mesto po njuni izbiri ne bi moglo biti vredneje zasedeno in presvetle princeze ne bi mogle biti v boljših rokah. Krepost, pobožnost, žlahten razum in trden duh gospe Erberg v vseh pogledih upravičujejo to izbiro. Pri tem objokujem Vaš očarljivi Dol, katerega lepi vrtovi ne bodo več videli svojih dobrih gospodarjev. Dobrota, s katero ste mi obljubili kamnine, me je opogumila k prošnji, da jim priložite še izvod svoje razprave o divjih kostanjih. Politeo bi jo rad predstavil v Italiji in Dalmaciji. Po vrnitvi s kratkega potovanja po Kranjskem in Koroškem ne obžaluje drugega kot to, da je imel na voljo tako

¹²⁰ Sorodstvena razmerja sem lahko ugotovil s pomočjo rodovnikov zakoncev Erberg, ki ju je izdelal kolega dr. Miha Preinfalk. – Gl. tudi op. 44.

¹²¹ Gl. op. 91 in prejšnjo opombo.

¹²² Kidrič, Erberg Jožef Kalasanc, str. 162–166.

¹²³ Za pomoč pri prevodu se iskreno zahvaljujem kolegu dr. Janezu Šumradi.

malo časa, kajti hotel je preživeti več mesecev v rudnikih in gorah, ki skrivajo toliko rastlinskega in kamninskega bogastva. Naroča mi, naj Vam izrazim njegovo globoko spoštovanje, in sporoča, da Vam bo v Italiji na uslugo. Sprejmite zagotovila odličnega spoštovanja, s katerim ostajam Vaša nadvse ponižna služabnica.

Fanny Valvasor Morelli

Drugo pismo:

Gorica, 15. julija 1808

Moj dragi bratranec

Pravijo mi, da se boste vrnili na Dunaj. Pred odhodom si Vas drznem spomniti na Vašo obljubo v zvezi s kamninami in Vas predvsem prositi, da jim priložite svojo razpravo o divjih maronih. Pošljite, prosim, vse skupaj gospodu baronu Baselliju¹²⁴ na naslovu gospoda barona Codellija, prošta kapitlja v Gorici.¹²⁵ Tako bom uverjena, da bo za pošiljko poskrbljeno ob ugodni priliki. Oprostite tolikšno nadlegovanje in računajte name. Seveda mi bo v resnično veselje, da se Vam oddolžim. Zbogom, moj dragi bratranec, sprejmite izraze mojega spoštovanja in – verjemite mi – vedno Vaša nadvse vdana in pokorna služabnica

Fanny Valvasor Morelli

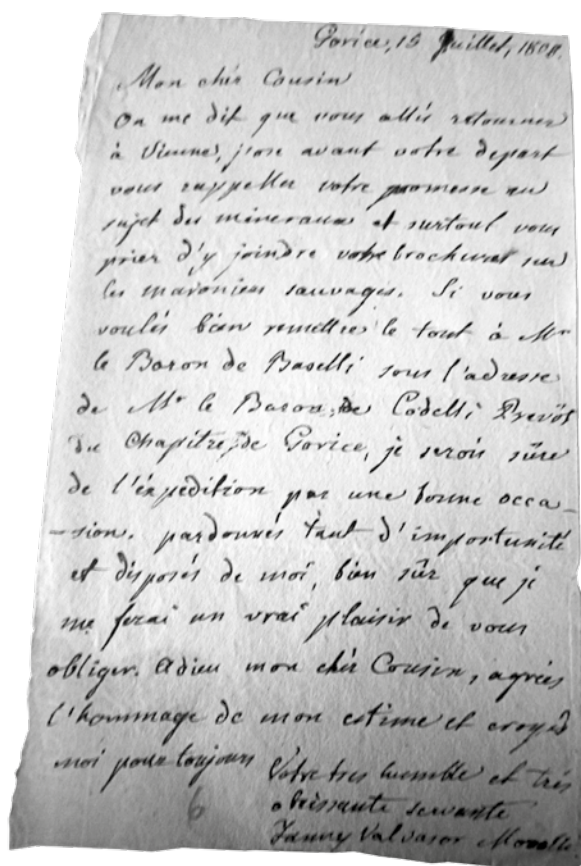
Erbergovega dvorca v Dolu sodeč po Fannyjinem nazornem opisu ni obiskal le Nisiteo, ampak skoraj brez dvoma vsaj enkrat, če ne večkrat v življenju, tudi ona. V svojem drugem goriškem obdobju je potrjeno potovala in Kranjska je bila blizu. Kot je izpričal Mario Pieri, se je spomladi 1811 nekaj dni mudila po opravkih v Benetkah, kjer sta se srečala na domu njenih znancev, medtem ko je Nisiteo ostal v Gorici.¹²⁶ Njeni poznejši stiki z Erbergoma niso znani. Bržčas so se pretrgali, ker je baronski par Erberg ostal na dunajskem dvoru vso dobo francoske zasedbe Kranjske in še čez.

Z obdobjem Ilirskih provinc (1809–1813), ki se v celoti pokriva s Fannyjinim drugim goriškim obdobjem, je povezano Nisiteovo imenovanje na mesto profesorja fizike in matematike ter hkrati direktorja goriškega lice-

¹²⁴ Janez Krstnik Anton Marija Tomaž Baselli pl. Süssenberg (1763–1843) iz Gorice, bodoči francoski intendant Gorenjske, predtem član goriške in kranjske deželne vlade (Šumrada, Kopitar, Nastajanje Napoleonove Kranjske, str. 10). Njegovi osebni podatki: Schiviz von Schivizhoffen, Der Adel – Görz, str. 204, 415.

¹²⁵ Avgust baron Codelli. Leta 1810 je bil član ilirske deputacije, ki se je prišla v Pariz priklonit Napoleonu (Šumrada, Državnopravni status, str. 383, op. 41).

¹²⁶ Savorgnan di Brazzà, Scrittura al femminile, str. 47.



Fannyjino pismo v francoščini, poslano 15. julija 1808 iz Gorice Jožefu Kalasancu baronu Erbergu (Arhiv Republike Slovenije, AS 730, Gospostvo Dol, fasc. 55, Korespondenca, Valvasor baronica Fanny)

ja (1810), a se je obema službama odpovedal že naslednje leto, ko so licej preoblikovali v navaden kolegij. V Gorici je ostal do decembra 1813, že po odhodu Francozov.¹²⁷ V tem času se je, kot smo videli tudi iz Fannyjinih pisem Erbergu, intenzivno ukvarjal z naravoslovjem, zlasti z mineralogijo, botaniko in entomologijo, pisal je strokovne prispevke za različne akademije in bil imenovan za člana akademij v Padovi in Torinu.¹²⁸ In zelo se je navduševal nad Napoleonom, nad »vstajenjem Dalmacije« in »ilirsko idejo«, o čemer priča zlasti njegov tiskani govor ob odprtju goriškega liceja in gimnazije (1811).¹²⁹

¹²⁷ O imenovanju na mesto direktorja in odpovedi tej službi: Plančič, *Inventar arhiva*, str. 11. – O Nisiteovem službovanju v Gorici: Buchberger, Petar Nisiteo (1774.–1886), *Predgovor*. – Netočne so navedbe A. Petraviča, da je Nisiteo postal direktor že leta 1808 in ostal na tem položaju vse do leta 1814 (Petravič, *Studije i portreti*, str. 244, 252). Po ugotovitvah M. Buchbergerja je bil na profesorsko in direktorsko mesto imenovan hkrati poleti 1810, ostal na tem mestu eno leto in zapustil Gorico decembra 1813 (pismo avtorju 13. I. 2014).

¹²⁸ Petravič, *Studije i portreti*, str. 251; Plančič, *Inventar arhiva*, str. 19–20.

¹²⁹ Petravič, *Studije i portreti*, str. 245–251. Prim. ponatis v: Buchberger, Petar Nisiteo (1774.–1866.). – Govor je nastal leta 1810 ob

Vsekakor so tudi spremenjene politične razmere botrovale Nisiteovi odločitvi, izraženi pozno poleti 1813, da se bo naslednjo pomlad umaknil v rodni Stari Grad na Hvaru.¹³⁰

Prav v politično razburkanem letu 1813 je ime Fanny Morelli prišlo do širše literarne javnosti. Ni objavila romana, tako kot nemara sploh nikoli ni videla natisnjene ničesar izvirno svojega, zato pa so v Pisi zagledala luč sveta pisma, ki ji jih je pisal Cesarotti. Izšla so na 62 straneh v 39. zvezku pesnikovih zbranih del.¹³¹ Odtlej oziroma že vse od leta 1808 nimamo nobenih poročil, da bi »kontesa Morelli« pisala še kaj razen pisem.

Pozna leta in usoda rokopisa romana – skrivnosti in uganke

Od leta 1813 dalje vemo o Fanny zelo malo. Nisiteo je naslednje leto pri štiridesetih pustil službo profesorja v Gorici in se preselil v rodni **Stari Grad na Hvaru**, kjer je ostal do konca življenja, torej več kot pol stoletja. Fanny je odšla tja z njim ali celo malo prej in živela v Nisiteovem dvorcu Tvrdalj nekako do leta 1826. Po navedbi v njenem zapuščinskem spisu je zadnja tri leta pred smrtjo 29. septembra 1829 preživela v Padovi, prej pa 14 let v Dalmaciji,¹³² kar pomeni, da bi bila na Hvaru že od leta 1812. Kakor koli, v Starem Gradu se je vsaj občasno zadrževala že v času Nisiteovega delovanja v Gorici, bodisi sama bodisi z njim. Kot pričajo njena pisma Giuseppeju Persoglii, poslana iz Starega Grada v letih 1815 do 1819,¹³³ naj bi namreč med letoma 1810 in 1816 potovala med Splitom in Starim Gradom.¹³⁴

Njeno bivanje z Nisiteom na Hvaru je za zdaj slabo osvetljeno. Zanimivo je, da je prav to obdobje, vse tja do okoli leta 1830, čas, ko je Nisiteo puščal ob strani znanost. V rodni Stari Grad se je vrnil z namenom, da se bo še bolj posvetil znanstvenemu delu, a je vse ostalo zgolj pri urejanju in dopolnjevanju naravoslovnih zbirk. Zaposlovala sta ga upravljanje podedovane očetove posesti in vodenje starigradske mestne občine, katere župan (načelnik) je bil celih štirinajst let. V pismih se je opravičeval, da je odložil pero zaradi poslov, zdi pa se, da ga je ob pomanjkanju spodbud zapuščala tudi volja

odprtju liceja, oblasti pa so ga natisnile naslednje leto.

¹³⁰ Plančič, *Inventar arhiva*, str. 20; Petravič, *Studije i portreti*, str. 251–252.

¹³¹ *Opere dell' abate Melchiorre Cesarotti padovano*. Pisa 1813, vol. 39, str. 100–161, po: Porcedda, *Una vita per lo Stato*, str. 42, op. 74.

¹³² ASG, Tribunale Civico Provinciale di Gorizia, busta 185, filza 383, sign. 1829–5–93, Francesca Morelli, 28. 10. 1829. – Po podatkih Milovana Buchbergerja v pismu avtorju z dne 20. I. 2012 naj bi živela na Nisiteovem domu od decembra 1813 do leta 1827.

¹³³ Savorgnan di Brazzà, *Scrittura al femminile*, str. 44.

¹³⁴ Prav tam, str. 113, op. 162. – Ni izključeno, da je pri prvi letnici 1810 tiskarska napaka.

do intelektualnega dela.¹³⁵ Drugo obdobje njegovega znanstvenega dela, v katerem je zaslovel kot prvi zgodovinar in arheolog ter kot največji učenjak Dalmacije, se je začelo šele po Fannyjinem odhodu iz Starega Grada oziroma po njeni smrti.¹³⁶

Nisiteova zunajzakonska zveza s trinajst let starejšo Fanny, o kateri brez dlake na jeziku govorijo sodobniki, žal ni dokumentirana z viri prve roke, tj. s korespondenco med Fanny in Petrom. Najverjetnejša razlaga, da se v Nisiteovem arhivu ni ohranilo niti eno pismo, je Petrovo načrtno uničenje vsega, kar je pričalo o njegovem intimnem življenju. Zdi se manj verjetno, da bi čistko opravil pozneje kdo drug. A med dokumenti je vsaj eden, ki jasno priča, da odnos med Nisiteom in Fanny ni ostal neskaljen. 24. novembra 1822 je namreč Fannyjina mlada družabnica Jelena pl. Geremia (1800–1849) rodila tedaj 48-letnemu Petru nezakonsko hčerko, krščeno osem dni pozneje v Vrboski kot otrok neznanih staršev. Deklica z imenom Marija (1822–1863) je nato odraščala pri tujih ljudeh na Hvaru in Pagu, dokler je ni oče pri petih letih vzjel k sebi in jo sam vzgajal do možitve z rabskim plemičem Mihovilom Spalatinom (ob birmi je dobila in obdržala ime Franica!). Očetovstvo je priznal leta 1846, ko je bila 24-letna hči pred poroko, pozakonil pa jo je lahko šele leta 1860; tedaj ji je bilo 38 let in njemu 86. V postopku pozakonitve je nastala izčrpna izjava Nisiteovega služabnika, ki je izpričal, da je služil pri Nisiteu od leta 1820 do 1826 in da sta »tedaj pri njem skupaj živeli kontesa Franka vdova Morelli, rojena Valvasor, starejša ženska, ter tedaj zelo mlada Jelena pl. Geremia, hči pokojnega Otavija iz Splita kot prijateljica in družabnica kontese Morelli«. Natančen opis, kaj se je z deklico dogajalo do njenega petega leta, se je seveda opiral na Nisiteov spomin in na njegove dokumente o dekličinem vzdrževanju, saj je bil služabnik nepismen.¹³⁷

Vsa sklepanja o tem, kako je Fanny doživljala Nisiteovo »prešuštvo« z njeno mlado družabnico in »tekmico«, je treba prepustiti domišljiji. Kot gre razumeti služabnikovo pričevanje, je vsaj še štiri leta, do leta 1826, ostala v Nisiteovem dvorcu Tvrdalj, a skoraj gotovo ob pogoju, da sta tako otrok kot Jelena zapustila njun dom. Otroka so vsekakor umaknili, za njegovo mater pa najbrž ustrezno poskrbeli. Morda je bil razlog Fannyjinega odhoda s Hvara povezan z dejstvom, da je Nisiteo petletno Marijo vzjel k sebi, oziroma da je izrazil takšno namero. Služabnikova navedba letnice 1826 se ujema s podatkom v Fannyjinem zapuščinskem spisu, po katerem je do smrti

leta 1829 preživela v Padovi tri leta.¹³⁸ Vzrok njenega odhoda s Hvara ostaja neznanka. Če je res odšla že leta 1826, se z Nisiteovo hčerko ni mogla srečati, saj je ta prišla na očetov dom šele naslednje leto. O Fannyjinih poznejših stikih z Nisiteom priča samo njeno potrdilo, izdano 19. junija 1828 v Padovi, da je po posredniku prejela od Petra Nisitea 218 goldinarjev in 40 krajcarjev, žal brez navedbe namena oziroma razloga.¹³⁹

Kot smo že omenili, je isto leto izročila Goriški kmetijski družbi Morellijev rokopis Zgodovine Goriške.¹⁴⁰ Morda je torej še prišla osebno v Gorico uredit določene zadeve, kolikor ni tega namesto nje opravil kar njen tamkajšnji pooblaščenec. Zdi se bolj verjetno, da se Fanny med svojim **bivanjem v Padovi** ni več vračala v Gorico.¹⁴¹ V Padovi se je naselila bodisi za stalno bodisi samo prehodno in tam umrla v starosti 68 let. Po navedbi v sodnem spisu goriškega deželnega sodišča se je njeno življenje izteklo 29. septembra 1829.¹⁴² Podrobnosti ne poznamo, tako tudi ne vzroka smrti in tega, kje so jo pokopali.

Svoje imetje na Goriškem je ves čas, odkar ni stalno živela v Gorici (od 1796), upravljala na daljavo prek pooblaščenca. Njej prvi pooblaščenec oziroma upravljaletc zapuščine je bil Franc (Francesco) Fontana, ki je v Carlovem zapuščinskem inventarju leta 1792 imenovan hišni prijatelj in je ostal na tem položaju vsaj do leta 1805,¹⁴³ v zadnjih letih pred njeno smrtjo pa je to nalogo opravljal Viljem (Guiglielmo, Wilhelm) baron Tacco.¹⁴⁴ Dvorec Ozeljan s posestjo je vdova oziroma njen pooblaščenec oddajal v zakup. Znano je ime zakupnika Giuseppeja Persoglie (1804),¹⁴⁵ s katerim si je Fanny pozneje dopisovala iz Dalmacije (1815–1819).¹⁴⁶ Ko je preminila, so imetje Carla Morellija, ki ga je ženi zapustil v uživanje, v skladu z njegovo oporoko iz leta 1792 podedovali potomci njegovih sester Elisabete Zucatto in Giuliane Bar-

¹³⁸ Gl. op. 132.

¹³⁹ Plančić, *Inventar arhiva*, str. 13.

¹⁴⁰ Gl. op. 84.

¹⁴¹ V zapuščinskem spisu Carla Morellija je denimo Fannyjina prošnja, napisana v prvi osebi v Gorici 27. januarja 1828, ki pa jo je podpisal njen pooblaščenec Viljem baron Tacco; vsebina zadeva neke stare račune za vojno posojilo (ASG, Tribunale Civico Provinciale di Gorizia, busta 122, filza 304, sign. 1792–5–37, Carlo Morelli, 23. 8. 1792, 27. 1. 1828).

¹⁴² Gl. op. 132. O smrti tudi: Porcedda, *Una vita per lo Stato*, str. 42, op. 74.

¹⁴³ ASG, Tribunale Civico Provinciale di Gorizia, busta 122, filza 304, sign. 1792–5–37, Carlo Morelli, 23. 8. 1792, 10. 10. 1792, 6. 9. 1801, 10. 9. 1802, 26. 8. 1805.

¹⁴⁴ Prav tam, 27. 1. 1828, 22. 12. 1829; prav tam, busta 185, filza 383, sign. 1829–5–93, Francesca Morelli, 28. 10. 1829.

¹⁴⁵ *Documenti e testimonianze*, str. 150–152.

¹⁴⁶ O korespondenci: Savorgnan di Brazzà, *Scrittura al femminile*, str. 44, 113. Avtorica imenuje Persoglia baron.

¹³⁵ Petravić, *Studije i portreti*, str. 252–253.

¹³⁶ Prav tam, str. 253 sl.

¹³⁷ Plančić, *Inventar arhiva*, str. 42–43. – Rojstni in smrtni podatki Jelene pl. (de) Geremia in njene hčerke Marije po: Buchberger, Petar Nisiteo (1774.–1886), Predgovor.



Morellijev dvorec Ozeljan v spodnji Vipavski dolini, ki bi ga Fanny skupaj z vrtom in blagim goriškim podnebjem najraje prenesla čim dlje od Gorice (foto: B. Golec, november 2013)

baro.¹⁴⁷ Toda svoj delež je zahteval tudi Nisiteo, ki ga je Fanny imenovala za dediča v oporoki z dne 16. oktobra 1820.¹⁴⁸ Svoje zadnje volje ni preklicala ali spremenila, potem ko jo je veliko mlajši življenjski sopotnik prevaral (1822) in je čez nekaj let zapustila njegov dom na Hvaru. Za dediščino po Fanny se je Petar Nisiteo pravdal še vse do leta 1837.¹⁴⁹

Posebno vprašanje zadeva njeno **literarno zapuščino**. V Nisiteovem rodbinskem arhivu, ki je zdaj shranjen v Dubrovniku,¹⁵⁰ se na Fanny nanašajo le pisma dveh njenih korespondentov – eden je pesnik Melchiorre Cesarotti –, medtem ko ni mogoče za nobeno pismo ali sestavek z gotovostjo reči, da je njeno delo. Veliko je obetal arhivski inventar Stijepa Plančiča iz leta 1986, ki pravi, da so v XV. zvezku zbrani »razni prozni sestavci pisani rukopisima nepoznatih osoba«, od tega štirje

napisani v francoščini, devet v nemščini in eden v angleščini, skupaj 27 strani na papirju različnega formata, brez datumov in podpisov.¹⁵¹ Čeprav naj bi jih torej napisale različne roke, sta dva indica kazala na to, da gre po večini, če ne kar v celoti za Fannyjine spise. Prvi indic so jeziki, ki jih je Fanny odlično obvladala in se v njih potrjeno pisno izražala, drugi pa dejstvo, da je med francoskimi besedili pismo neznane osebe iz leta 1795, datirano v Trstu in naslovljeno na »konteso de Morelli« v Gorici.¹⁵² Sestavki so torej dajali vtis, da sodijo skupaj in da so povezani s Fanny, vendar se je izkazalo nasprotno. Gre za zelo različne zapise, le deloma literarne, večidel pa trivialne vsebine, med njimi za kuharske recepte in računske beležke.¹⁵³ Vprašanje je, koliko je sploh izvirnega in koliko prepisanega. Primerjava pisav z rokopisom dveh originalnih Fannyjinih pisem iz leta 1808, namenjenih baronu Erbergu,¹⁵⁴ je izključila avtorstvo Fanny Morelli. Edina izjema je morda kratek liričen sestavek o mesecu v nemščini (*Am Mond*). Po-

¹⁴⁷ ASG, Tribunale Civico Provinciale di Gorizia, busta 122, filza 304, sign. 1792–5–37, Carlo Morelli, 5. 12. 1829, 22. 12. 1829, 23. 12. 1829.

¹⁴⁸ Prav tam, busta 185, filza 383, sign. 1829–5–93, Francesca Morelli, 27. 1. 1831, 27. 6. 1832.

¹⁴⁹ Plančič, *Inventar arhiva*, str. 15.

¹⁵⁰ ZPZ HAZU Dubrovnik, *Arhiv Petar Nisiteo*.

¹⁵¹ Plančič, *Inventar arhiva*, str. 39.

¹⁵² Prav tam.

¹⁵³ ZPZ HAZU Dubrovnik, *Arhiv Petar Nisiteo*, svezak XV.

¹⁵⁴ Gl. op. 119.

ševna pisava in razmiki besed bi lahko kazali na Fanny, vendar identifikacijo pisave otežuje dejstvo, da je zapis v gotici, medtem ko sta referenčni francoski pismi v humanistiki. Tudi nedatirano pismo nekega Sigmunda, namenjeno neimenovani sestri, ni pismo katerega od Fannyjinih bratov, saj nista ustrezna ne vsebina ne piščevo osebno ime. S Fanny je tako v celotnem sklopu potrjeno povezano le prej omenjeno pismo, ki ji ga je leta 1795 napisal neznani občudovalec.

V istem arhivu se je ohranilo tudi 61 pisem Melchiorreja Cesarottija, ki jih je ta pošiljal Fanny med letoma 1800 in 1808, ko je umrl, a žal brez konceptov njenih odgovorov velikemu pesniku. Potrebno bo ugotoviti, ali so bila vsa ohranjena pisma objavljena leta 1813 v Cesarottijevih zbranih delih ali pa je v Nisiteovi zapuščini vendarle še kaj doslej neznanega. Na zadnjo možnost navaja priloženo pismo direktorja padovanske univerzitetne knjižnice iz leta 1924, po katerem naj bi bila Cesarottijeva pisma »grofici Valvasor-Morelli« tedaj v pripravi za tisk.¹⁵⁵

Fannyjina pisma, raztresena po prej omenjenih arhivih v Italiji in Sloveniji, so javnosti znana le deloma, samo štiri v celoti,¹⁵⁶ nekatera v izvlečkih,¹⁵⁷ dve, poslani Erbergu, pa v pričujočem prispevku v slovenskem prevodu. Morda bo prišlo na dan njeno dopisovanje še s kom, ki ga v njeni okolici doslej nemara sploh še nismo zaznali. In treba bo preveriti, ali je bila res v pisnih stikih z Madame de Staël (1766–1817), eno vodilnih pisateljic svoje dobe, kot je v kratkem življenjepisu Petra Nisitea mimogrede navrgel Ante Petravić (1905).¹⁵⁸

Najbolj skrivnostna je usoda Fannyjinega najobsežnejšega in zagotovo **najpomembnejšega rokopisa – romana** z žensko kot glavno junakinjo. Petravić, ki je v začetku 20. stoletja pregledoval Nisiteov arhiv in med drugim poročal o ohranjeni Cesarottijevi korespondenci Fanny, je roman, kot je bilo že povedano, še videl na lastne oči. Leta 1905 je v biografskem prikazu Petra Nisitea zapisal, da je v rokopisu, napisan v francoščini in da ni mogel ugotoviti, ali je bil kdaj natisnjen.¹⁵⁹ Od tu dalje se moramo opreti na še neobjavljene ugotovitve Milovana Buchbergerja. Nisiteov pravnuk dr. Ante Politeo je leta 1913 rokopis romana skupaj s 15 pesmimi in pismi posodil Tadeuszu Stanisławu Grabowskemu (1881–1975), poznejšemu krakovskemu univerzitetnemu profesorju slavistike, literarnemu zgodovinarju in diplomatu. Poleg spisov Fanny Morelli je Grabowsky odnesel

tudi izvornik rokopisa »Ribanje i ribarsko prigovarjanje«, pesnitve znamenitega hrvaškega renesančnega pesnika Petra Hektorovića (1487–1572), prednika Petra Nisitea. Kljub dolgotrajnim pogajanjem med Grabowskim in Nisiteovimi nasledniki se dragoceni rokopisi niso nikoli vrnili v roke lastnikov v Stari Grad na Hvaru. Kot priča dopisovanje z njimi, naj bi se Grabowsky izgovarjal in neprepričljivo zatrjeval, da se je vse izgubilo v vojni vihri.¹⁶⁰ Kakor koli, morda romana le ni doletelo uničenje in ga bo raziskovalna vztrajnost kdaj izbrskala na plano. Najprej bi ga bilo seveda treba iskati v zapuščini Stanisłava Grabowskega.¹⁶¹

Namesto sklepa

Fabiana Savorgnan di Brazzà, avtorica monografije o starejšem pisanju žensk v Furlaniji (2011), ki je doslej edina obravnavala osebnost Fanny Morelli neodvisno od njenih dveh življenjskih sopotnikov, je upravičeno zapisala, da je pisateljčin lik v več pogledih še vedno skrivnosten. Po njenih besedah namreč iskanje sledov »goriške dame« v javnih arhivih, tudi zunaj Furlanije, ni obrodilo sadov.¹⁶² Nekoliko, a še zmeraj daleč od želja, je podoba »zadnje Valvasorjeve« osvetlil pričujoči prispevek, pri nastajanju katerega sicer prav tako niso bili izčrpani vsi znani viri.

Če si sposodimo sklepne besede omenjene literarne zgodovinarke, se Fanny v virih kaže kot živahna, občutljiva in izobražena ženska, ki je imela veliko skupnega s svojo videmsko prijateljico Lavinio Florio. Obe sta pomembna lika v »ženski literarni renesansi«, kot se je v (današnji) Furlaniji uveljavila z zamudo v primerjavi z drugimi italijanskimi in evropskimi deželami, denimo s Francijo. Delovanje oseb, kakršni sta bili Lavinia in Fanny, je pomenilo skromen in umerjen prispevek inteligentnih žensk z občutkom za kulturo, ki so se v svojem času udejstvovala v kulturnem življenju.¹⁶³

Fanny Valvasor-Morelli torej ni bila grofica, ampak gre naslavljanje s »konteso« razumeti kot umetniški do-datek. Nikakor je tudi ni mogoče imeti za »prvo slovensko pisateljico«. Vsa podobnost je zgolj v imenu, saj avreolo prve slovensko pišoče literatke ohranja njena soimenjakinja, dve generaciji mlajša pesnica Fanny Hausmann

¹⁵⁵ Plančić, *Inventar arhiva*, str. 62. – O objavi pisem leta 1813 gl. op. 131.

¹⁵⁶ *Documenti e testimonianze*, str. 140–143.

¹⁵⁷ *Savorgnan di Brazzà, Scrittura al femminile*, str. 43–44, 113.

¹⁵⁸ Petravić, *Studije i portreti*, str. 241.

¹⁵⁹ *Prav tam*.

¹⁶⁰ *Pismi Milovana Buchbergerja avtorju z dne 20. 1. 2012 in 28. 8. 2013. – Celotno korespondenco med družino Politeo in Grabovskim hrani Rita Politeo v Starem Gradu na Hvaru. – O Grabovskem gl. http://pl.wikipedia.org/wiki/Tadeusz_Stanisław_Grabowski (nov. 2013).*

¹⁶¹ *Iskanje po bazah krakovskega državnega arhiva, dostopnih na medmrežju, ni dalo rezultatov.*

¹⁶² *Savorgnan di Brazzà, Scrittura al femminile*, str. 48.

¹⁶³ *Prav tam*.

(1818–1853), ki sicer ni bila naše gore list.¹⁶⁴ Zato pa lahko »zadnjo Valvasorjevo«, soprogo zgodovinarja Carla Morellija, označimo kot prvo znano romanopisko s slovenskega ozemlja in o njenem izgubljenem romanu upravičeno sklepamo, da je vsaj deloma nastal na naših tleh. Če bo kdaj vendarle spet prišel na površje, bomo izvedeli tudi to, ali ima zgodba kakšno zvezo s slovenskim obnebjem.

Viri in literatura

Arhivski viri

Archivio parrocchiale S. Ilario e Taziano Gorizia:

- liber baptisatorum VIII 1710–1731, liber baptisatorum XII 1771–1784, liber baptisatorum XIII 1784–1811, liber defunctorum V 1784–1811.

ADG = Archiv der Diözese Gurk, Klagenfurt:

- PA Klagenfurt–St. Egid: Hs. 8, Geburtsbuch 1734–1760; Hs. 9, Geburtsbuch 1761–1782; Hs. 23, Alphabetischer Index zu den Geburtsbüchern 1734–1757; Hs. 41, Sterbbuch 1780–1787.
- PA Maria Saal: Repertorium zum Taufbuch 1632–1906; Trauungsbuch 1750–1770.
- PA St. Georgen am Weinberg: Hs. 1, I B Geburtsbuch 1709–1756; I B Trauungsbuch 1756–1770.

ARS = Arhiv Republike Slovenije:

- AS 308, Zbirka testamentov Deželnega sodišča v Ljubljani: II. serija, fasc. V 1–16; III. serija, fasc. U–V 1–140.
- AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani: šk. 118.
- AS 315, Deželna deska za Kranjsko: gl. knj. 10.
- AS 730, Gospostvo Dol: fasc. 55.
- AS 1084, Zbirka osmrtnic in poročnih naznanil: šk. 2.

ASG = Archivio di Stato di Gorizia:

- Tribunale Civico Provinciale di Gorizia: busta 122, 185.

DAG = Diözesanarchiv Graz-Seckau, Graz:

- Matriken-Zweitschriften: Graz–Dom, Sterbefälle 1839.

KLA = Kärntner Landesarchiv, Klagenfurt:

- KLA 73, Landesgericht Klagenfurt Testamente: Fasz. 14.
- KLA 665, Zenegg Genealogische Sammlung: Sch. 4, 12, 21.

NŠAL = Nadškofijski arhiv Ljubljana:

- NŠAL 100, Kapiteljski arhiv Ljubljana: fasc. 117.

- ŽA Ljubljana–Sv. Jakob, Matične knjige: R 1785–1802.
- ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige: Rep R 1653–1692, Rep R 1692–1740, R 1784–1795, R 1795–1805, P 1784–1815.
- ŽA Moravče, Matične knjige: R 1707–1724.
- ŽA Planina pri Rakeku, Matične knjige: RM 1777–1784 (v njej: P 1778–1812)

NŠAM = Nadškofijski arhiv Maribor:

- Matične knjige:
- Maribor–Sv. Janez Krstnik: M 1664–1762.

ÖStA, KA = Österreichisches Staatsarchiv, Wien, Kriegsarchiv:

- Vers = Versorgungsunterlagen: PensProt AR = Pensionprotokolle der Offiziere, Witwen und Waisen Ältere Reihe: Band 17.
- HKR = Hofkriegsrat: K 2511, K 3153.

StLA = Steiermärkisches Landesarchiv, Graz:

- Archivbehelfe: B 249/1, B 249/3.
- Landrecht: K 1364, K 1365.

ZPZ HAZU Dubrovnik = Zavod za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku

- Arhiv Petar Nisiteo: svezak XV.

Literatura

- Andrejka, Rudolf: Vrhovni predstavniki državne uprave na Kranjskem od 1747 do 1941. *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo XXIV* (1943), str. 103–111.
- Buchberger, Milovan: *Petar Nisiteo (1774.–1866.): povodom 200. godišnjice govora pri otvaranju Liceja u Gorici*. Zagreb: [M. Buchberger], 2011.
- Buttolo, Frančiška: Fanny Haussman (1818–1853) – biografija prve slovenske pesnice v luči njenega domnevno spornega avtorstva. *Slavistična revija* 58 (2010), št. 4, str. 465–474.
- Cavazza, Silvano – Porcedda, Donatella: Manoscritti ed edizioni dell'istoria della contea di Gorizia. V: Cavazza, Silvano (ur.) et. al: *Studi e documenti su Carlo Morelli e l'istoria della Contea di Gorizia* (Istoria della Contea di Gorizia di Carlo Morelli. Volume quinto. Studi e documenti). Mariano del Friuli: Edizioni della Laguna, 2003, str. 89–99.
- Črnivec, Živka (ur.): *Ljubljanski klasiki 1563–1965*. Ljubljana: Maturanti Klasične gimnazije (1941–1958), 1999.
- Documenti e testimonianze sull'istoria. V: Cavazza, Silvano (ur.) et. al: *Studi e documenti su Carlo Morelli e l'istoria della Contea di Gorizia* (Istoria della Contea di Gorizia di Carlo Morelli. Volume

¹⁶⁴ Prim. Buttolo, Fanny Haussman (1818–1853).

- quinto. Studi e documenti). Mariano del Friuli: Edizioni della Laguna, 2003, str. 100–302.
- Fabjančič, Vladislav: *Knjiga ljubljanskih hiš in njih prebivalcev. II. del. Novi trg*. Ljubljana, 1944 (tipkopis v Zgodovinskem arhivu Ljubljana).
- Frank, Karl Friedrich von: *Standeserhebungen und Gnadenakte für das Deutsche Reich und die Österreichischen Erblande bis 1806 sowie kaiserlich österreichische bis 1823 mit einigen Nachträgen zum »Alt-Österreichischen Adels-Lexikon« 1823–1918. 3. Band. K–N*. Schloss Senftenegg: Selbstverlag, 1972.
- Golec, Boris: Neznano in presenetljivo o življenju, družini, smrti, grobu in zapuščini Janeza Vajkarda Valvasorja. *Zgodovinski časopis* 61 (2007), št. 3–4, str. 303–364.
- Großmann, Karl: Megiser, Christalnack und die Annales Carinthiae. *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung* LVII (1949), Heft 3–4, str. 359–373.
- Kidrič, France: Erberg Jožef Kalasanc. *Slovenski biografski leksikon. Knjiga prva. Abraham–Lužar*. Ljubljana: Zadruga gospodarska banka, 1925–1932, str. 162–166.
- Neumann, Wilhelm: *Michael Gothard Christalnack: Kärntens Beitrag zur Geschichtsschreibung des Humanismus*. Klagenfurt: Landesmuseum, 1956 (Kärntner Museumsschriften 13).
- Petravić, Ante: *Studije i portreti*. Zagreb: Antun Scholz, 1905.
- Plančič, Stijepo: *Inventar arhiva profesora Petra Nisitea* (Centar za zaščito kulturne baštine. Svezak 25 – Arhivska građa 5). Stari Grad: Centar za zaščito kulturne baštine, 1986.
- Popelka, Fritz: *Geschichte der Stadt Graz. II. Band mit dem Häuser- und Gassenbuch der Vorstädte am rechten Murufer von Hans Pirchegger*. Graz–Wien–Köln: Styria, 1960.
- Porcedda, Donatella: Una vita per lo Stato e per l'Istoria della Contea di Gorizia. V: Cavazza, Silvano (ur.) et. al: *Studi e documenti su Carlo Morelli e l'Istoria della Contea di Gorizia* (Istoria della Contea di Gorizia di Carlo Morelli. Volume quinto. Studi e documenti). Mariano del Friuli: Edizioni della Laguna, 2003, str. 19–47.
- Porcedda-Mitidieri, Donatella: Starejši fond goriških deželnih stanov. *Arhivi* XXI (1998), str. 51–55.
- Pusikan [Göschel, Oskar]: *Die Kaiserstein. Geschichte des Hauses*. Wien: Wilhelm Braumüller, 1872.
- Radics, P.[eter] von: Domherr Franz Josef Freiherr von Valvasor. *Laibacher Zeitung* 118 (1899), Nr. 212, 16. 9. 1899, str. 1677–1678.
- Radics, P. [eter] von: *Johann Weikhard Freiherr von Valvasor (geb. 1641, gest. 1693). Mit 5 Porträts und 15 anderen Abbildungen; samt Anhang, Nachtrag und der Genealogie der Familie Valvasor*. Laibach: Krainische Sparkasse, 1910.
- Radics, P. [eter] pl.: Valvazorjev rod na Spodnjem Štajerskem. *Narodni ilustrovani koledar* 11 (1899). Ljubljana: Dragotin Hribar, [1899], str. 103–114.
- Reisp, Branko: Novejša spoznanja o Valvasorju. *Glasnik Slovenske matice* XXIX/XXXI (2005/2007), št. 1–3, str. 10–19.
- Reisp, Branko, Valvasor (Vavas(s)or, Vavis(s)or ipd.). *Slovenski biografski leksikon. Četrta knjiga. Táborska–Žvanut*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1980–1991, str. 344–345.
- Savorgnan di Brazza, Fabiana: *Scrittura al femminile nel Friuli dal cinquecento al settecento*. Udine: Paolo Gaspari Editore, 2011.
- Schiviz von Schivizhoffen, Ludwig: *Der Adel in den Matriken der Grafschaft Görz und Gradisca*. Gorz: Selbstverlag, 1904.
- Schiviz von Schivizhoffen, Ludwig: *Der Adel in den Matriken der Stadt Graz*. Graz: Lydia Schiviz von Schivizhoffen, 1909.
- Schiviz von Schivizhoffen, Ludwig: *Der Adel in den Matriken des Herzogtums Krain*. Görz: Selbstverlag, 1905.
- Suhadolnik, Jože – Anžič, Sonja: *Mestni trg z okolico in Ciril-Methodov trg. Arhitekturni in zgodovinski oris predela med grajskim hribom, Cankarjevim nabrežjem, Trančo, Stritarjevo ulico in podgrajskega dela Ciril-Methodovega trga ter arhivsko gradivo Zgodovinskega arhiva Ljubljana*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 2000.
- Suhadolnik, Jože – Anžič, Sonja: *Novi trg z okolico. Arhitekturni in zgodovinski oris mestnega predela in objektov, lastniki hiš in arhivsko gradivo Zgodovinskega arhiva Ljubljana*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 2006.
- Štih, Peter: Morelli di Schönfeld Carlo. *Primorski slovenski biografski leksikon. II. knjiga. Kacin–Pirjevec*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1982–1985, str. 461–462.
- Šumrada, Janez: Državnopravni status Ilirskih provinc s kratkim pregledom upravne ureditve. V: Rajšp, Vincenc – Bruckmüller, Ernst (ur.): *Vilfanov zbornik. Pravo–zgodovina–narod. Recht–Geschichte–Nation*. Ljubljana: Založba ZRC (ZRC SAZU), 1999, str. 375–390.
- Šumrada, Janez (ur.) – Kopitar, Adrijan: *Nastajanje Napoleonove Kranjske: korespondenca François-Marie Farguesa, francoskega intendanta za Kranjsko in Gorenjsko, 1809–1810 = Avènement de la Carniole Napoléonienne: correspondance de François-Marie Fargues, intendant français de Carniole et Haute-Carniole, 1809–1810*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2004.

Tominšek, Jos.[ip]: Ante Petravić. Studije i portreti. Zagreb. 1905. *Ljubljanski zvon* 26 (1906), št. 2, str. 120–121.

Valvasor, Johann Weichard: *Die Ehre deß Hertzogthums Crain, IX*. Laybach, 1689.

Wiesflecker, Peter: Im alten und im neuen Österreich. Notizen zur Geschichte der Familie Stürgkh. V: Riegler, Josef (Hg.): *Bauern, Bürger, hohe Herren* (Veröffentlichungen des Steiermärkischen Landesarchivs, Band 34). Graz: Steiermärkisches Landesarchiv, 2005, str. 105–134.

Witting, Joh.[ann] Bapt.[ist]: Beiträge zur Genealogie des krainischen Adels. *Jahrbuch der K. K. Heraldischen Gesellschaft »Adler«*. Neue Folge IV (1894), str. 89–146.

Wurzbach, Constant v.[on]: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen, welche von 1750 bis 1850 im Kaiserstaate und in seinen Kronländern gelebt haben. Zweiter Theil (Bnionsky-Coirdova)*. Wien: Verlag der typographisch-literarisch-artistischen Anstalt, 1857.

Wurzbach, Constant von: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen, welche seit 1750 in den österreichischen Kronländern geboren wurden oder darin gelebt und gewirkt haben. Neunzehnter Theil. Mall-Myslivecsek*. Wien: K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1868.

Wurzbach, Constant von: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen, welche seit 1750 in den österreichischen Kronländern geboren wurden oder darin gelebt und gewirkt haben. Sechzigster Theil. Zichy-Žyka*. Wien: K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1891.

Časopisni viri

Il Giornale della letteratura straniera. Venezia: dai torchi di Andrea Santini, 1805. Num. 1 (gen. 1805) – num. 6 (giu. 1805).

Elektronski viri

http://de.wikipedia.org/wiki/Liste_der_kaiserlichen_Generale_der_Fr%C3%BChen_Neuzeit/B.

http://en.wikipedia.org/wiki/Jane_Austen#Early_novels

http://pl.wikipedia.org/wiki/Tadeusz_Stanis%C5%82aw_Grabowski

http://regiowiki.pnp.de/index.php/Karl_Kajetan_Graf_von_Gaisruck

<http://www.burgen-austria.com/archive.php?id=1132>

[http://www.treccani.it/enciclopedia/carlo-morelli_res-720ef544-9476-11e1-9b2f-d5ce3506d72e_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/carlo-morelli_res-720ef544-9476-11e1-9b2f-d5ce3506d72e_(Dizionario-Biografico)/)

[http://www.treccani.it/enciclopedia/lavinia-florio_\(Dizionario_Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/lavinia-florio_(Dizionario_Biografico)/)

[http://www.treccani.it/enciclopedia/melchiorrecesarotti_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/melchiorrecesarotti_(Dizionario-Biografico)/)

Zusammenfassung

„CONTESSA FANNY“ – SKIZZE ÜBER EINE VERGESSENE ROMANAUUTORIN

„*Nomen est omen*“: geborene Baronin Valvasor, Tochter der Gräfin Christalnigg, Ehefrau von Carlo Morelli, Lebensgefährtin von Petar Nisiteo

Lange war Frančiška (Franziska) – Fanny Morelli (1761, Klagenfurt/Celovec – 1829, Padua), geborene Baronin Valvasor, ein vergessener Name einer Schriftstellerin vom Rande des slowenischen Gebietes. Sie wurde als posthume Tochter des letzten Mannes aus dem Geschlecht der Barone Valvasor geboren, sodass nach ihrer Geburt dieses Geschlecht von männlicher Seite unwiderruflich zum Aussterben verurteilt war. Interessant ist, dass Fanny mit drei führenden älteren Historikern verwandt war, die – jeder in seinem Jahrhundert – eine Geschichte ihres Landes, nämlich Kärnten, Krain und Görz, verfassten. Sie wurde als Großnichte des Krainer Polyhistor Janez Vajkard (Johann Weichard) Valvasor (1641–1693) geboren; stammte mütterlicherseits aus dem Geschlecht des Kärntner Historikers Michael Gothard Christalnigg (1530/40–1595) und heiratete Carlo Morelli (1730–1792), den Autor eines umfassenden Geschichtswerkes über Görz. Im Alter von 17 Jahren vermählte sie sich mit dem drei Jahrzehnte älteren Morelli und lebte in harmonischer Ehe in der Stadt Görz (Gorizia/Gorica), wo sie sich jedoch nicht wohl fühlte. Daher verbrachte sie nach dem Tod ihres Ehemannes die meiste Zeit zwischen Triest, Venedig, Padua und Stari Grad auf der dalmatinischen Insel Hvar. Den Wunsch ihres Ehemannes nach Herausgabe seines Werkes, der Geschichte von Görz, konnte sie leider nicht erfüllen, obwohl dieses bereits im Jahr 1796 in der Druckerei war. Erst knapp vor ihrem Tod sorgte sie dafür, dass es 1828 in die richtigen Hände kam, doch musste es noch bis in die fünfziger Jahre des 19. Jahrhunderts auf sein Erscheinen warten.

Fannys große Liebe war die Literatur. An der Wende vom 18. zum 19. Jahrhundert galten ihr die Sympathien der Liebhaber der schönen Künste insbesondere zwischen Görz, Padua und Venedig, wo sie, zusammen mit ihrem neuen Lebensgefährten, für kürzere Zeit (1805)

eine der ausländischen Literatur gewidmete Literaturzeitung herausgab. Selber schrieb sie vor allem Prosawerke, wobei ihr unveröffentlichter Roman in französischer Sprache heute als verschollen gilt, ebenso wie ihr gesamter literarischer Nachlass mit Ausnahme einiger Briefe. Als Witwe lebte sie mit dem deutlich jüngeren dalmatinischen Wissenschaftler Petar Nisiteo (1774–1866) zusammen, in dessen Nachlass ihr Roman bis zum Beginn des 20. Jahrhunderts erhalten worden war. Unvergleichlich besser ist sie aus ihrer Korrespondenz bekannt, besonders aus den Briefen, die ihr Melchiorre Cesarotti (1730–1808), einer der führenden italienischen Dichter seiner Zeit, in den Jahren 1800–1808 schrieb. Einer dieser Briefe, der bereits 1813 veröffentlicht wurde, enthüllt, dass die Hauptfigur ihres Romans eine Frau war.

Fanny Morelli, die vergessene Romanautorin vom Rande des slowenischen Gebietes, verstieß mit ihrer Lebensweise gegen die Gesellschaftsnormen der damaligen Zeit und war in mancher Hinsicht eine „Vorläuferin von George Sand“. Noch mehr gemeinsame Züge ließen sich mit ihrer Zeitgenossin Madame de Staël finden, mit der sie angeblich in Briefkontakt stand. An den slowenischen Raum ist Fanny neben ihren Wurzeln und ihrem Leben an dessen nördlichen und westlichen Rändern auch anderweitig gebunden. Sie verbrachte eine Zeitlang in Morellis Schloss im unteren Wippachtal (Vipavska dolina) in Ozeljan, das ihr bedeutend mehr am Herzen lag als Görz, und hatte auch Kontakte mit Krain, unter anderem mit Jožef Kalasanc (Josef Kalasanz) Baron Erberg (1771–1843), einem Kulturhistoriker, Mäzen sowie Kunst- und Antiquitätensammler.

Die Darstellung ihres Lebens und Wirkens kann im Moment nur bruchstückhaft sein, eine Skizze, mit deren Hilfe vielleicht einmal ein Porträt gestaltet wird. Mit Ausnahme eines kurzen genealogischen Abrisses, einer knappen Darstellung ihrer Jugend und zweier Briefe, die Fanny im Jahr 1808 an Erberg schrieb, basiert der Beitrag nämlich nur auf der Literatur, den Nachlassschriften sowie den veröffentlichten Briefen und Regesten der Archivquellen.

Schlagwörter: Frauenliteratur, Roman, Valvasor, Morelli, Cesarotti, Politeo-Nisiteo, Erberg, Celovec/Klagenfurt, Gorica/Görz, Ozeljan, Stari Grad auf der Insel Hvar